

Εγκληματολογία

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ • ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ • ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

ΝΕΣΤΩΡ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗΣ

*Καθηγητής Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών, Διευθυντής του Εργαστηρίου
Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών*

Η ΠΟΡΝΟΓΡΑΦΙΑ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ (άρθρο 348Α ΠΚ)

**Τα όρια μιας δικαιοκρατικής
και εφικτής ποινικής καταστολής της**

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΝΕΣΤΩΡ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗΣ

Καθηγητής Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών, Διευθυντής του Εργαστηρίου
Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών

Η ΠΟΡΝΟΓΡΑΦΙΑ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ
(άρθρο 348Α ΠΚ)
Τα όρια μιας δικαιοκρατικής
και εφικτής ποινικής καταστολής της

Ανάπτυπο από την «ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»
Τεύχος 1 / Έτος 2012

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΕΒΕ

Μαυρομυιάλη 23, 106 80 Αθήνα • Τηλ.: 210 3678 800 • Fax: 210 3678 819
<http://www.nb.org> • e-mail: info@nb.org

Η πορνογραφία ανηλίκων στο διαδίκτυο (άρθρο 348Α ΠΚ)

Τα όρια μιας δικαιοκρατικής και εφικτής ποινικής καταστολής της

ΝΕΣΤΟΡΑ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗ, Καθηγήτριά Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών, Διευθύντριά του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών

Ο συγγραφέας αυτής της μελέτης εξετάζει το θεσμικό πλαίσιο, διεθνές και ελληνικό, με το οποίο αντιμετωπίζεται η πορνογραφία ανηλίκων, αναδεικνύει τον δικαιολογητικό λόγο τιμώρησης και το προστατευόμενο έννομο αγαθό αυτού του εγκλήματος, στη συνέχεια αναλύει τέσσερα ειδικότερα ερμηνευτικά ζητήματα μέσω της εξέτασης των οποίων προσδιορίζονται ευκρινέστερα και τα όρια ποινικοποίησης της πορνογραφίας ανηλίκων στην Ελλάδα και τέλος διατυπώνει ορισμένες προτάσεις για προληπτική αντιμετώπιση του προβλήματος.

The author of this paper analyses the Greek and international legal framework which deals with child pornography; examines existing justifications for the punishment of this offence and the protected legal interest of this crime; focuses on four specific issues, the examination of which can lead to a better delimitation of the criminalization of child pornography in Greece and concludes by making a number of proposals aimed at dealing with the problem preventively.

I. Θεσμικό πλαίσιο αντιμετώπισης της πορνογραφίας ανηλίκων

Η πορνογραφία ανηλίκων και μάλιστα μέσω διαδικτύου είναι αναμφίβολα ένα από τα εγκλήματα με ιδιαίτερη ηθική απαξία. Η ιδέα ότι κάποιος συλλέγει ή αποθηκεύει, διακινεί ή, ακόμη χειρότερα, παράγει ο ίδιος για το διαδίκτυο εικόνες ή βίντεο με παιδιά που επιδίδονται σε γενετήσιες δραστηριότητες ή/και κακοποιούνται σεξουαλικά προκαλεί πράγματι απέχθεια και δικαιολογεί την εν γένει **αυστηρή τιμώρησή** του, αν και θα πρέπει η τιμώρηση αυτή ευλόγως να διέπεται από τις αρχές της αναλογικότητας και της δικαιοκρατίας, με την έννοια, ότι το ποινικό δίκαιο δεν είναι παρά το έσχατο καταφύγιο (*ultimum refugium*) της κοινωνικής αντίδρασης κατά του εγκλήματος.

Σειρά συμβάσεων ή άλλων διακρατικών κειμένων, ιδίως από τις αρχές της δεκαετίας '90, επιχείρησαν, έτσι, στο πλαίσιο καταπολέμησης της γενετήσιας εκμετάλλευσης ανηλίκων, να θέσουν φραγμό στην εξάπλωση του προβλήματος και να ασκήσουν πίεση στα κράτη – μέλη για την άμεση λήψη μέτρων κατά της παιδικής πορνογραφίας, έντυπης ή ηλεκτρονικής¹. Ήδη στο άρθρο 34.γ της Διεθνούς Σύμβασης του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Νέα Υόρκη, 26.1.1990 – στην Ελλάδα: Ν 2101/1992) προβλέφθηκε ρητά ότι τα Συμβαλλόμενα Κράτη θα ανελάμβαναν την υποχρέωση να προστατεύουν το παιδί από κάθε μορφή σεξουαλικής εκμετάλλευσης και σεξουαλικής βίας, λαμβάνοντας όλα τα κατάλληλα μέτρα για να εμποδίζουν, μεταξύ άλλων, την εκμετάλλευση των παιδιών προς τον σκοπό παραγωγής θεαμάτων ή υλικού πορνογραφικού χαρακτήρα². Στη διάρκεια της επόμενης δε-

καετίας τα μέτρα αυτά εξειδικεύθηκαν με νεότερες συμβάσεις ή άλλα διακρατικά κείμενα, τόσο από την πλευρά του ΟΗΕ με το λεγόμενο εν συντομία Προαιρετικό Πρωτόκολλο³ (Νέα Υόρκη, 25.5.2000, ιδίως άρθρο 2 – στην Ελλάδα: Ν 3625/2007), όσο επίσης, από την πλευρά του Συμβουλίου της Ευρώπης, με τη Σύμβασή του για το Κυβερνοεγκλημα⁴ (Βουδαπέστη, 23.11.2001, ιδίως άρθρο 9 – δεν έχει κυρωθεί ακόμη από τη χώρα μας⁵) και με τη Σύμβαση για την Προστασία των Παιδιών κατά της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης και Κακοποίησης⁶ (Lanzarote Ισπανίας, 25.10.2007, ιδίως άρθρο 20 – στην Ελλάδα: Ν 3727/2008). Ακόμη, για το ίδιο θέμα η Ευρωπαϊκή Ένωση εξέδωσε την υπ' αρ. 2004/68/ΔΕΥ

1. Νάσκου-Περράκη/Κ. Χρυσόγονου/Χ. Ανθόπουλου (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η Εσωτερική Έννομη Τάξη, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκουλας, 2002, σελ. 365.

3. Πρόκειται για το Προαιρετικό Πρωτόκολλο της Σύμβασης ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία (<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4bcbf8aa2>). Σημειώνεται ότι ήδη από το 1990 συστάθηκε στο Πλαίσιο της Επιτροπής για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του ΟΗΕ ο θεσμός του Ειδικού Εισηγητή για την Πώληση Παιδιών, την Παιδική Πορνεία και την Παιδική Πορνογραφία. Μέσω του θεσμού αυτού διερευνώνται τα γενεσιουργά αίτια των τριών αυτών αδικημάτων, αναδεικνύονται οι εφαρμοζόμενες διεθνώς καλές πρακτικές αντιμετώπισής τους και διατυπώνονται σχετικές συστάσεις –πρβλ. *Τένια Κυριαζή*, Εμπορία Ανθρώπων. Διεθνές και Ευρωπαϊκό Δίκαιο Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σελ. 217 επ.

4. Βλ. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/185.htm>

5. Για την έννοια του **κυβερνοεγκλήματος ή εγκλήματος στον κυβερνοχώρο** βλ. ιδίως *I.M. Αγγελή*, Διαδίκτυο (internet) και Ποινικό Δίκαιο, Έγκλημα στον Κυβερνοχώρο, Ποιν. Χρονικά, Ν' 2000, 675-686: 676 επ. Στην ίδια μελέτη, σελ. 681 επ., υπάρχουν και ενδιαφέρουσες αναπτύξεις για την παιδική πορνογραφία. Σε ένα γενικότερο επίπεδο, για μian επισκόπηση αλλοδαπής βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας περί διαδικτυακής πορνογραφίας ανηλίκων και παιδοφιλίας από την άποψη των διαταραχών της συμπεριφοράς βλ. τη σελ. μελέτη των *Κ. Ευθυμίου/Χρ. Θελερίτη/Μαρ. Κακάκη* στο συλλογικό έργο: *Ορ. Γιωτάκου/Βικτ. Πρεκατέ* (επιμ.), Σεξουαλική Κακοποίηση, Μυστικό; όχι πια! Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006, 360-368, ενώ από νομική άποψη βλ. την εμπειριστατωμένη βιβλιογραφία (έως το 2003) που παρατίθεται στις επιμέρους μελέτες των *Ulrich Sieber, Emilio Viano, Henrik W.K. Kaspersen, Donald Piragoff, Khaled M. Ahmed* κ.ά. στον τόμο: *Dionysios Spinellis* (ed.), Computer Crimes, Cyber-Terrorism, Child Pornography and Financial Crimes, Athens/ Komotini: Ant.N. Sakkoulas Publishers, 2004.

6. Αγγλικό κείμενο: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=2018&CL=ENG>, Ελληνικό κείμενο: http://www.dsnet.gr/Epikairothta/Nomothesia/n3727_08.htm

1. Το ενδιαφέρον αυτό για την προστασία των ανηλίκων από παιδοφιλικές επιθέσεις τονώθηκε ιδιαίτερα με την αποκάλυψη του βέλγου παιδαγωγού Marc Dutroux το 1996. Μάλιστα, την ίδια εκείνη χρονιά συνήλθε στη Στοκχόλμη το Πρώτο Παγκόσμιο Συνέδριο κατά της εμπορικής σεξουαλικής εκμετάλλευσης ανηλίκων (<http://www.ecpat.net>), του οποίου πάντως η διοργάνωση είχε ξεκινήσει από το 1994. Έκτοτε παρατηρήθηκε εκτεταμένη προσπάθεια συντονισμένων διακρατικών αντιμετώπισης του προβλήματος της σεξουαλικής εκμετάλλευσης ανηλίκων [πρβλ. ΕΕC 011/13.1.1997 (Ερώτηση του Ευρωβουλευτή *Αλέκου Αλαβάνου* προς την Επιτροπή της Ε.Ε. και Απάντηση από την κ. *Gradiñ* εκ μέρους της Επιτροπής, σελ. 92-93) και 92-C 118/29.4.1999. Βλ. συναφώς και την υπ' αρ. 1099 (1996) Απόφαση της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης «για τη σεξουαλική εκμετάλλευση των ανηλίκων», στον διαδικτυακό τόπο: <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta96/ERES1099.htm>].

2. Για μια κατ' άρθρον ερμηνεία αυτής της Σύμβασης, με ειδικότερες αναφορές και στο άρθρο 34.γ περί πορνογραφίας ανηλίκων από τον *Κωνστ. Γώγο*, βλ.

Απόφαση – Πλαίσιο⁷ (22.12.2003, ιδίως άρθρο 1), που σε πολλά σημεία της συντονίζεται με αντίστοιχες ρυθμίσεις της προαναφερθείσας Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τον Κυβερνοέγκλημα. Η εν λόγω Απόφαση-Πλαίσιο, που εν μέρει ενσωματώθηκε στο ελληνικό δίκαιο με τον Ν 3625/2007 (πρβλ. ΑιτΕκθ Ν 3625/2007, ΚΝοΒ 55: 2007, σελ. 2944), αντικαταστάθηκε την 13η Δεκεμβρίου 2011 με την Οδηγία 2011/92/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου «σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας και την αντικατάσταση της απόφασης – πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ⁸ του Συμβουλίου⁹».

Υπό την επίδραση αυτών των διακρατικών κειμένων, η Ελλάδα εισήγαγε το 2002 (Ν 3064/2002) στον Ποινικό της Κώδικα άρθρο (348Α) με τίτλο «Πορνογραφία Ανηλικών», όπου ωστόσο το σχετικό αδίκημα τιμωρούνταν μόνο για τέλεση από κερδοσκοπία και χωρίς ιδιαίτερη αναφορά για την περίπτωση χρησιμοποίησης ηλεκτρονικού πορνογραφικού υλικού. Χρησιάσθηκε να περάσουν αρκετά χρόνια αναποτελεσματικής εφαρμογής αυτής της διάταξης¹⁰ (κυρίως λόγω των δυσχερειών στην απόδειξη του υποκειμενικού στοιχείου της κερδοσκοπίας), για να προβεί ο Έλληνας νομοθέτης στην αναδιτύπωση του άρθρου 348Α ΠΚ: Κυρίως με τον Ν 3625/2007, αλλά και με τον Ν 3727/2008, η σχετική διάταξη διευρύνθηκε σημαντικά, ώστε να περιλαμβάνει πλέον από πλευράς αξιολογίου κάθε πράξη παιδικής πορνογραφίας (ανεξαρτήτως δηλαδή του στοιχείου της κερδοσκοπίας, άρα ακόμη και με σκοπό αποκλειστικά ίδιας χρήσης, και με επιβαρυντική κατάσταση εάν το πορνογραφικό υλικό είναι ηλεκτρονικό), ενώ προβλέφθηκαν και αυστηρότερες (κακουργηματικές) ποινές για περιπτώσεις τέλεσης του εγκλήματος –μεταξύ άλλων– κατ'επάγγελμα ή κατά συνήθεια. Σημειώνεται ότι στη χώρα μας η πορνογραφία ανηλικών δεν εντάσσεται στα εγκλήματα δια του Τύπου, δεδομένου ότι ήδη στη νομοτυπική του υπόσταση το έγκλημα αυτό περιέχει ως περιγραφικά στοιχεία τον Τύπο και τη δημοσίευση¹¹.

II. Δικαιολογητικός λόγος τιμώρησης και προστατευόμενο έννομο αγαθό

Μολονότι, όπως τονίσθηκε ανωτέρω (§1), είναι γενικώς αδιαμφισβήτητη η μεγάλη ηθική απαξία του εγκλήματος της παιδικής πορνογραφίας

7. Αγγλικό κείμενο: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:013:0044:0048:EN:PDF>, Ελληνικό κείμενο: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:013:0044:0048:EL:PDF>
8. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004F0068:EL:HTML>
9. Στο Προσίμιο αυτής της Οδηγίας σημειώνονται και όλες οι σημαντικές προγενέστερες συναφείς Αποφάσεις-Πλάισια καθώς και άλλες νομοθετικές πράξεις που έχουν κατά καιρούς εκδοθεί από όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
10. Σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία που παραθέτει ο *Ευτ. Φυτράκης* (στο έργο: *Νικ. Παρασκευόπουλου/Ευτ. Φυτράκη*, Αξιόποινες Σεξουαλικές Πράξεις. Άρθρα 336-353 ΠΚ, Αθήνα Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2011, αρ 114, σελ. 288-289), για το έγκλημα της πορνογραφίας καταγράφηκαν κατά την περίοδο 2004-2008 μόλις δύο καταδικαστικές αποφάσεις το 2007, ενώ κατά τα υπόλοιπα έτη οι καταδίκες είναι μηδενικές! Θα πρέπει πάντως να ομολογηθεί ότι και γενικότερα οι αξιόποινες σεξουαλικές πράξεις κατά ανηλικών, π.χ. των ά. 349-351 ΠΚ, αποτελούν κατά κανόνα «σκοτεινό» αριθμό της όλης εγκληματικότητας, καθώς σπάνια φθάνουν σε γνώση της αστυνομίας και ακόμη πιο σπάνια εκδικάζονται –βλ. οχτ. πορίσματα έρευνας δικαστικών αποφάσεων του *Αγγ. Ταγκρή* για την περίοδο 1991-1995 στο έργο του: *Σεξουαλική Κακοποίηση του Παιδιού. Όψεις Κοινωνικού Ελέγχου*, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1999, ιδίως σελ. 148-149.
11. Βλ. *Φωτ. Μακρή*, *Εγκλήματα δια του Τύπου*, Ποιν. Δικαιοσύνη, 13: 2010, 1020-1027: 1022. Ως προς τα ισχύοντα στη Γερμανία βλ. την απόφαση του γερμανικού Ακυρωτικού Δικαστηρίου από 24.3.1999, 3 StR 240/98, BGHSt 45,43.

ας, προβληματισμοί υπάρχουν ως προς τον ακριβή θεμελιωτικό λόγο τιμώρησής του –ιδίως όταν πρόκειται για απλή κατοχή υλικού¹²– αλλά και ως προς το συναφές ζήτημα του προστατευόμενου έννομου αγαθού.

Σε σχέση με τον *δικαιολογητικό λόγο τιμώρησης*, αρχικά η επιστημονική συζήτηση κινήθηκε γύρω από την άποψη ότι αυτός που κατέχει και διακινεί πορνογραφικό υλικό πρέπει να τιμωρείται διότι μέσω του υλικού αυτού λαμβάνει τα γενετήσια ερεθίσματα ώστε να προχωρήσει εν συνεχεία και σε πραγματικές ασελγείς πράξεις με ανήλικους, κακοποιώντας τους σεξουαλικά. Όμως, η άποψη αυτή δεν φαίνεται να επιβεβαιώνεται πλήρως, τουλάχιστον σε επίπεδο αιτιώδους συνάφειας μεταξύ χρήσης πορνογραφικού υλικού και διενέργειας ασελγών πράξεων. Ενδέχεται, δηλ. ο χρήστης του πορνογραφικού υλικού, όταν και εφόσον διεγείρεται σεξουαλικά παρακολουθώντας το, να εκτονώνει απλώς τις σεξουαλικές του διαθέσεις με αυτοϊκανοποιητικό τρόπο και χωρίς την ανάγκη να προσφύγει σε γενετήσια επαφή με ανήλικους¹³.

12. Κατά ορισμένες έρευνες, π.χ. εκείνων των *J. Wolak /D. Finkelhor/ K.J. Mitchell*, *Child Pornography Possessors Arrested in Internet Related Crimes*. Findings from the National Juvenile Online Victimization Study. National Center for Missing & Exploited Children, Alexandria: VA, 2005, κατά παραπομπή από μελέτη των *Κ. Ευθυμίου/Χρ. Θελερίτη/Μαρ. Κακάκη*, Παιδοφιλία και Διαδίκτυο: ένας σύγχρονος κίνδυνος, εις: *Ορ. Γιωτάκου/Βικτ. Πρεκατέ* (επιμ.), όπ.π. (σημ. 5), 340-359: 345, επί 1713 συλλήψεων που έγιναν στις ΗΠΑ το 2000 για το αδίκημα της πορνογραφίας ανηλικών, η κατοχή τέτοιου υλικού είναι η συνθετότερη μορφή, καθώς το 53% των υποθέσεων στις οποίες υπήρξε εμπλοκή του δικαστικού συστήματος αφορούσαν τέτοια κατοχή –πρβλ. και *Ορ. Γιωτάκου*, Πορνογραφία και Διαδίκτυο, εις: *Αρτ. Τσίτσικα/Γεωρ. Κορμά* (επιμ.), Διαδίκτυο και Εφηβεία, Αθήνα: Εκδ. Πασχαλίδη, 2012, σελ. 63-70, κείμενο που ο συγγραφέας του έθεσε ευγενώς στη διάθεσή μου πριν από την κυκλοφόρηση του βιβλίου.
13. Πρβλ. *Max Taylor/Ethel Quayle*, *Child Pornography. An Internet Crime*. London/New York: Routledge, 2003, σελ. 96, όπου ως αντικείμενο σεξουαλικής δραστηριότητας αναφέρεται ένας υποκατάστατος ανήλικος (a surrogate child, δηλ. μια φωτογραφία) στη θέση του πραγματικού ανήλικου (a real child). Σύμφωνα με πληροφορίες που παραθέτει η *Βασιλική Χαλκιαδάκη* (στη μελέτη της «Η κατοχή υλικού παιδικής πορνογραφίας μέσω ηλεκτρονικού συστήματος», www.theartofcrime.gr, τ.χ. 19, Ιούλιος 2011, σημ. 42), με βάση στοιχεία από τη Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος της Ελληνικής Αστυνομίας (Προϊστάμενος ο κ. *Εμμ. Στρακιανάκης*), από όσους (συνολικά 558) συνελήφθησαν στη χώρα μας κατά την τελευταία 15ετία για κατοχή υλικού παιδικής πορνογραφίας, ένα ποσοστό 25% αυτών (περί τα 140 άτομα) καταδικάσθηκαν για το κακούρηγμα της κατ'επάγγελμα ή κατά συνήθεια τέλεσης του εγκλήματος αυτού. Ωστόσο από αυτούς λιγότεροι από τους μισούς (58 άτομα, δηλ. ποσοστό 41%) καταδικάσθηκαν επιπλέον για αποπλάνηση παιδιών επί τη βάση του άρθρου 339 ΠΚ. Επομένως το ποσοστό της μετάβασης από τη μία πράξη στην άλλη δεν είναι ευκαταφρόνητο, αλλά όχι και τόσο υψηλό ώστε να θεμελιώνει αιτιώδη σχέση. Πάντως η ερμηνεία τέτοιων στοιχείων πρέπει να γίνεται με ιδιαίτερη προσοχή, καθώς πέρα από τις στατιστικές για καταδικασθέντες ενδεκνικνται να λαμβάνονται υπόψη και δεδομένα από αυτοομολογούμενη εγκληματικότητα, ώστε η προσέγγιση να είναι «σφαιρική». Ως προς αντίστοιχα στοιχεία από την αλλοδαπή εμπειρική έρευνα βλ. ιδίως τις οχτ. αναπτύξεις στην ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια Wikipedia (http://en.wikipedia.org/wiki/Child_pornography#Effect_on_child_sexual_abuse_prevalence_in_Society). Σε μια από τις εμπειρικές αυτές έρευνες (*M. Elliott/K. Browne/J. Kilcoyne*, *Child Abuse Prevention: What Offenders Tell Us*, εις: *περ. Child Abuse and Neglect*, 19: 1995, 579 επ.: 582) προέκυψε π.χ. ότι ως προς εκείνους που καταδικάσθηκαν για γενετήσια εκμετάλλευση παιδιών, η κατοχή πορνογραφικού υλικού συνέβαλε ουσιαδώς στην κάμψη των αναστολών τους πριν από την τέλεση της πράξης σε ποσοστό μόλις 21%. Πρβλ. επίσης περαιτέρω παραπομπές σε συναφείς έρευνες στα έργα: *Δημ. Κιούνη/Αιμ. Ιωαννίδου* (επιμ.), *Η Παιδική Πορνογραφία στο Διαδίκτυο*, Αθήνα: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Σειρά Ομάδας Νέων/Νομική Βιβλιοθήκη, 2007, σελ. 32, 23 σημ. 72, 6-7 σημ. 12, *Ευτ. Φυτράκη*, όπ.π. (σημ. 10), σελ. 283 σημ. 288, *Δημ. Κιούνη*, Πορνογραφία Ανηλικών, Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις του άρθρου 348Α Π.Κ., *περ. Ποινικός Λόγος*, 2008, 5-14: 7 σημ. 16 και 11 σημ. 33 και *Γ. Νούσκαλη*, Πορνογραφία ανηλικών: Τα κρίσιμα ζητήματα του άρθρου 348 ΠΚ, εις: *Τιμητικός Τόμος για τον*

Περισσότερο πειστικές φαίνονται δυο άλλες, συνυφασμένες μεταξύ τους, απόψεις¹⁴: Κατά την *πρώτη άποψη*, η κατοχή και διακίνηση πορνογραφικού υλικού αποτελεί έμμεση μορφή εκμετάλλευσης του ανηλίκου. Ο τελευταίος καθίσταται στην περίπτωση αυτή αντικείμενο και εργαλείο ικανοποίησης σεξουαλικών ορέξεων (Instrumentalisierung des Kindes) και προσβάλλεται έτσι βίναυσα στη γενετήσια ελευθερία του, την αξιοπρέπεια και την προσωπικότητά του (άρθρα 2 παρ. 1 και 21 Συντ.). Εξάλλου, κατά τη *δεύτερη άποψη*, η κατοχή πορνογραφικού υλικού συντελεί στη συντήρηση μιας ευρύτερης αλυσίδας που παράγει και διοχετεύει το πορνογραφικό υλικό στις επιμέρους αγορές κρατών, κυρίως μέσω του διαδικτύου, η δε παραγωγή του υλικού αυτού προφανώς προϋποθέτει την ανεύρεση και τη σεξουαλική εκμετάλλευση ή εμπορία ανηλίκων¹⁵, προπάντων από φτωχές, περιθωριοποιημένες ή/και δυσλειτουργούσες οικογένειες¹⁶. Προκειμένου, λοιπόν, να μειωθεί στις αγορές η ζήτηση του προϊόντος (market reduction argument) ή, έστω, να αποτραπεί η περαιτέρω αναζήτηση νέου πορνογραφικού υλικού από κατόχους, απαιτείται κατά την άποψη αυτή η αντιμετώπισή του με ποινικές διατάξεις όλοι οι κρίκοι αυτής της αλυσίδας, ακόμη και αυτοί της κατοχής.

Ενόψει των ανωτέρω, το έγκλημα της παρ. 1 του άρθρου 348Α ΠΚ είναι έγκλημα αφηρημένης διακινδύνευσης, δεδομένου ότι ο νομοθετικός λόγος θέσπισης του οικείου εγκλήματος συνίσταται στην τυπική επικινδυνότητα της εγκληματικής συμπεριφοράς, δηλ. στο ότι επιδεικνύεται από τον δράστη μία συμπεριφορά την οποία εκτιμά αφηρημένα ο νομοθέτης ως επικίνδυνη¹⁷. Συνακόλουθα ως **προστατευόμενο έννομο αγαθό** στο έγκλημα της πορνογραφίας ανηλίκων αναδεικνύεται όχι απλώς η προστασία της προσωπικότητας των *συγκεκριμένων* ανηλίκων που εμφανίζονται στο πορνογραφικό υλικό, αλλά το ίδιο το αγαθό της ανηλικότητας και νεότητας in abstracto, όπως αυτό ορίζεται ειδικότερα στο άρθρο 21 παρ. 1 και 3 του Ελληνικού Συντάγματος¹⁸. Αφορά,

επομένως, η προστασία που απορρέει από την ποινική διάταξη περί πορνογραφίας ανηλίκων του άρθρου 348Α ΠΚ και *κάθε ανήλικο εν γένει που θα μπορούσε στο μέλλον να καταστεί θύμα σεξουαλικής εκμετάλλευσης*¹⁹. Και τούτο, διότι η δημοσιοποίηση πορνογραφικού υλικού ανηλίκων μέσω διαδικτύου ενδέχεται να συντελεί καθοριστικά στη χαλάρωση των αναστολών άλλων ανηλίκων που βλέπουν αυτό το υλικό και στην ευχερέστερη, άρα, θυματοποίησή τους. Επομένως, κατά την άποψή μου, η βλάβη που δημιουργείται στους ανηλίκους από τη διακίνηση πορνογραφικού υλικού δεν είναι απλώς ότι κάποιος ενήλικος, επιδεικνυόντάς τους τέτοιο υλικό, τους πείθει και τους εξαπατά να προχωρήσουν μαζί του σε ασελγείς δραστηριότητες²⁰, αλλά ότι πρωτίστως οι ίδιοι οι ανήλικοι, πλοηγούμενοι καθημερινά στο διαδίκτυο και «αλιεύοντας» τέτοιο υλικό, γίνονται περισσότερο ευάλωτοι σε ασελγείς δραστηριότητες²¹ με το σκεπτικό ότι: αφού και οι άλλοι ανήλικοι (ή: οι παρουσιαζόμενοι ως ανήλικοι) προβαίνουν σε τέτοιες σεξουαλικές δραστηριότητες χωρίς πρόβλημα, αλλά αντίθετα εμφανιζόμενοι να δοκιμάζουν μian ευχάριστη εμπειρία, τότε γιατί να μη γευθούμε κι εμείς μια τέτοια εμπειρία;²²

Εν όψει των ανωτέρω, η προστασία που διακινδύνεται με το άρθρο 348Α ΠΚ ενδείκνυται να έχει ευρύ πλαίσιο και να καταλαμβάνει ακόμη και κάποιες οριακές περιπτώσεις, που διαφορετικά –λόγω κυρίως αποδεικτικών δυσχερειών– θα μπορούσαν να αποτελέσουν λόγο για να παραμείνει ο δράστης ατιμώρητος λόγω αμφιβολιών²³. Έστω π.χ.

στην ιδιωτική του σφαίρα –βλ. ιδίως την απόφαση 5 StR 581/10, BGHSt 11.3.2011 μέσω διαδικτύου, σελ. 5. Ως προς την Ελληνική νομολογία, πρβλ. και κατωτ., σημ. 22.

Ιωάννη Μανωλεδάκη, ΙΙ, Αθήνα/Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2007, 447-460: 452.

14. Πρβλ. T. Hörmle, Grob anstössiges Verhalten, Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann, 2005, σελ. 427 επ.
15. Πρβλ. G. Hochmayr, Strafbare Besitz von Gegenständen, Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2005, σελ. 31 επ. Κατά την εύστοχη επισήμανση του Δικαστή *McLachlin* στην υπόθεση R.V. Sharpe, «η παραγωγή της παιδικής πορνογραφίας ενισχύεται λόγω της ύπαρξης αγοράς και η αγορά με τη σειρά της ενισχύεται, λόγω της επιθυμίας ατόμων να αποκτήσουν τέτοιου είδους υλικό» –βλ. <http://scc.lexum.org/en/2001/2001scc2/2001scc2.html> κατά παραπομπή από το έργο *Δημ. Κιούση/Αιμ. Ιωαννίδου*, ό.π. (σημ. 13), σελ. 34 και σημ. 115 –πρβλ. την ανάλυση αυτής της απόφασης από τον *Αντ. Μαγγανά* στη συλλογή μελετών του «Το Εγκληματικό Φαινόμενο στην Πράξη», Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2004, σελ. 645-655: 653 επ.
16. Πρβλ. τον χαρακτηριστικό τίτλο του ειδικού αφιερώματος της εφημ. «Ελευθεροτυπία» για την Παιδική Πορνογραφία, με επιμ. *Ιωάννας Σωτήρχου* και *Αργυρώς Μώρου* (11.8.2007, σελ. 46-47): «Θύματα παιδιά από τις πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες» (περιλαμβάνεται συνέντευξη της νομικού *Αιμ. Ιωαννίδου*).
17. Πρβλ. *Ι. Γιαννίδη*, Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία, 2005, υπ' άρθρο 14, αρ. 39, σελ. 153-154. Πρβλ. και κατωτ., σημ. 22.
18. Χαρακτηριστική είναι η φράση της βουλευτού *Αικ. Παπακώστα*, ως εισηγήτριας της Κυβέρνησης (ΝΔ) κατά τη συζήτηση στη Βουλή του ν/σ που ψηφίσθηκε τελικά ως Ν 3625/2007: «Το παρόν σχέδιο νόμου (...) περιλαμβάνει διατάξεις οι οποίες θωρακίζουν την προστασία των παιδιών, των ανηλίκων, από όσους σκέπτονται να επιβουλεύονται την αθωότητά τους» –βλ. Πρακτικά Βουλής της 12.12.2007, <http://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?sessionRecord=4dd9dc30-4c96-4414-9fba-eb0ba3912ad7> και σε έντυπη μορφή: *Πρακτικά Βουλής*, ΙΒ' Περίοδος, Σύνοδος Α, Συνεδρίαση Ν της 12.12.2007 (πρωί), σελ. 2450. Αντίστοιχα, στη Γερμανία, κατά τη νομολογία του Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου, ως προστατευόμενο έννομο αγαθό στο έγκλημα της διαδικτυακής πορνογραφίας ανηλίκων θεωρείται αφενός η απρόσκοπτη σεξουαλική ανάπτυξη του ανηλίκου και αφετέρου επίσης το δικαίωμα του ανηλίκου για σεβασμό

19. Πάντως κατά την *Ελισάβετ Συμμεωνίδου-Καστανίδου* στη συμβολή της με τίτλο «Η εμπορία ανθρώπων στο διεθνές περιβάλλον και η ποινική της αντιμετώπιση στο ελληνικό δίκαιο», εις *Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος*, με επιμέλεια της *ιδίας*: Ο νέος νόμος 3064/2002 για την Εμπορία των ανθρώπων, Αθήνα/Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2003, 13-50: 46 επ., το συγκεκριμένο έγκλημα της πορνογραφίας ανηλίκων «δεν δημιουργεί ούτε μπορεί να δημιουργήσει κίνδυνο για τα έννομα αγαθά της γενετήσιας ελευθερίας και της ανηλικότητας, αν δεν παρεμβληθεί η αυτοκυβερνώμενη ενέργεια κάποιου ο οποίος και τα προσβάλλει».
20. Πρβλ. *K. Lanning*, Collectors εις: *A. Burgess/M. Clark* (eds.), Child Pornography and Sex Rings, Lexington, MA: D.C., 1984.
21. Εντυπωσιακό είναι ότι σύμφωνα με πορίσματα έρευνας του περ. CHIP, εννιά στους δέκα e-χρήστες στην Ελλάδα ηλικίας 7-17 ετών έχουν επισκεφθεί πορνογραφικούς ιστοχώρους, ενώ, από την άλλη πλευρά, σε ποσοστό 98% δεν έχουν πληροφορηθεί ποτέ σχετικά με τους πιθανούς κινδύνους του Διαδικτύου: *Βασ. Γεραγιάννη*, Πρακτικά Μέτρα Προστασίας από τις «Κακοτοπιές» στο Internet (<http://www.epe.org.gr/showarticle.jsp?articleid=67>), κατά παραπομπή της *Αν. Ζάννη*, Το διαδικτυακό έγκλημα, Αθήνα/ Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 2005, σελ. 77 και σημ. 15. Επιπλέον, σύμφωνα με στοιχεία της βρετανικής Internet Watch Foundation που δέχεται καταγγελίες για ιστοσελίδες με περιεχόμενο εκμετάλλευσης ανηλίκων, το 91% των θυμάτων ήταν ανήλικοι κάτω των 12 ετών, ενώ το 80% από αυτά ήταν κορίτσια –βλ. *Αθ.Π. Σικιώτου*, Το Διαδίκτυο ως σύγχρονο όχημα θυματοποίησης, Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλας, 2009, σελ. 82.
22. Πρβλ. ΑΠ 1289/1992, περ. Υπεράσπιση, 1992, 1420: «...[Οι επίδικες] φωτογραφίες και παραστάσεις (...) προκαλούν στους αναγνώστες σεξουαλική περιέργεια και έξαρση του αισθησιασμού καθώς και μεγάλο ερεθισμό της φαντασίας, των νεαρών ιδίως ατόμων, τα οποία με αυτόν τον τρόπο εξωθούνται στην ακολασία...». Με παρόμοια διατύπωση, εξ' αφορμής παράβασης των ά. 29 §1 και 30 Ν 5060/1931 για προβολή άσεμνης ταινίας, βλ. και ΑΠ 1216/1987, Ποιν. Χρονικά ΛΗ' 1988, σελ. 41 όπου μάλιστα το σχετικό αδίκημα χαρακτηρίζεται ως *αφηρημένης διακινδύνευσης* –για το θέμα αυτό βλ. και *Δημ. Κιούση*, ό.π. (σημ. 13), σελ. 7 επ., όπου και καταγραφά ορισμένων ενστάσεων γι' αυτή την άποψη.
23. Ωστόσο, οι αποδεικτικές δυσχερείες δεν μπορούν από μόνες τους να δικαιολογούν τέτοιες τιμωρήσεις, χωρίς δηλ. να συσχετίζονται αυτές οι τιμωρήσεις με το εκάστοτε προστατευόμενο έννομο αγαθό, αφού κάτι τέτοιο θα οδηγούσε στις λεγόμενες «ποινές υπονοίας» (Verdachtsstrafen) –ως προς τις «*ποινές υπονοίας*» βλ. και *Νικ. Ανδρουλάκη* εις: *Ποινικά Χρονικά*, ΚΔ', 1974, 165-173.

ότι το απεικονιζόμενο πρόσωπο είναι ενήλικο, αλλά μοιάζει με ανήλικο ως προς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του και τον σωματότυπό του. Εάν θεωρηθεί ότι προστατευτέο έννομο αγαθό είναι μόνον η προσωπικότητα ενός συγκεκριμένου ανηλίκου, τότε στην προκειμένη περίπτωση δεν τίθεται θέμα προστασίας, αφού το απεικονιζόμενο άτομο είναι ενήλικο. Εάν όμως θεωρηθεί ότι το εν λόγω έννομο αγαθό αφορά γενικότερα ανηλικούς οι οποίοι βλέποντας στο διαδίκτυο αυτό το υλικό, θα μπορούσαν να παρασυρθούν και να γίνουν στο μέλλον και οι ίδιοι θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης και εν συνεχεία θύματα έκθεσής τους σε πορνοσελίδες του διαδικτύου, τότε είναι συνεπές να δεχθούμε ότι και η προστασία αυτών των ανηλίκων εντάσσεται στη ρύθμιση του άρθρου 348Α ΠΚ, τουλάχιστον κατ' αρχήν, έτσι ώστε η απειλή ποιήνης να μπορεί εδώ να λειτουργήσει αποτρεπτικά για την παραγωγή και κατοχή πορνογραφικού υλικού και αυτής της (εικονικής) μορφής.

III. Τέσσερα ερμηνευτικά ζητήματα ως προς τα όρια της ποινικοποίησης

Βεβαία, εύλογα γεννιέται το ερώτημα για τα όρια έως τα οποία μπορούν να φθάσουν τέτοιες ποινικοποιήσεις, προβλεπόμενες κατ' αρχήν και από τον ισχύοντα νόμο (άρθρο 348Α παρ. 3 ΠΚ). Τα όρια αυτά επιβάλλεται άλλωστε να χωροθετηθούν και από τη γενικότερη σκέψη ότι δεν επιτρέπεται οι ελευθερίες του πολίτη και τα συνταγματικά του δικαιώματα –π.χ. της ελευθερίας έκφρασης, της ελευθερίας πληροφόρησης και της ιδιωτικότητας²⁴– να θυσιάζονται στο όνομα μιας ποινικολογικής αντίληψης περί δικαίου ή υπό την πίεση κάποιου «ηθικού πανικού²⁵», όταν μάλιστα δεν υπάρχει εμφανής βλάβη ή θύμα (victimless crime²⁶) από την τέλεση της απαγορευόμενης ποινικά πράξης (στον αγγλοσαξονικό χώρο –π.χ. από τον *Dworkin* γίνεται εδώ λόγος για Δικαίωμα στην Ηθική Αυτονομία - A Right to Moral Independence²⁷). Επιπλέον, η αναγκαιότητα αυτή για χωροθέτηση των

ορίων ποινικοποίησης της πορνογραφίας ανηλίκων ενισχύεται και από το γεγονός ότι αποτελεί κεφαλαιώδες αξίωμα του ποινικού μας δικαίου, κατοχυρούμενο και από το άρθρο 7 παρ. 1 του Συντάγματος, ότι ο νόμος πρέπει να ορίζει επακριβώς τα στοιχεία ενός εγκλήματος και τις εν γένει προϋποθέσεις τιμώρησής του, έτσι ώστε να υπάρχει προβλεψιμότητα των ποινικά κολάσιμων ή μη ενεργειών στις οποίες μπορεί να προβεί ένας πολίτης –να υπάρχει δηλ. *ασφάλεια δικαίου*.

Υπό το πρίσμα αυτό χρήσιμο θα ήταν να μας απασχολήσουν στη συνέχεια *τέσσερα ειδικότερα ζητήματα* με οριακό και αμφισβητούμενο χαρακτήρα, ώστε να γίνουν σαφέστερα τα όρια έως τα οποία οι ποινικοποιήσεις του άρθρου 348Α ΠΚ μπορούν να ισορροπήσουν με τα συνταγματικά δικαιώματα και τις διασφαλιζόμενες από το Σύνταγμα ελευθερίες των πολιτών²⁸.

κων, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://anamorfosis.net/bblog/?p=905>, όπου και ευρύτερη συζήτηση μέσω ιστολογίου για τα υπέρ και τα κατά αυτής της ποινικοποίησης. Σημειώνεται ότι θέση υπέρ της ελεύθερης διακίνησης του εν γένει πορνογραφικού υλικού (σε συσχέτισμό με τις θέσεις του φρενιστικού κινήματος) έχουν λάβει και οι *E. Trivizas/Chr. Davies, The Temptations of Censorship*, εις: *Ιδρυμα Μαργαροπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου* – ΙΜΔΑ (editor: *A. Yotopoulos-Marangopoulos*), *Women's Rights, Human Rights*, Athens: Hestia Publ., 1994, σελ. 248-263 κατά παραπομπή *Αγγ. Α. Τσιγκρή*, Τα Σεξουαλικά Εγκλήματα. Εγκληματολογικές Προσεγγίσεις της Σεξουαλικής Βίας, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 2000, σελ. 185 και σημ. 34. Στον ίδιο τόμο του ΙΜΔΑ περιλαμβάνεται (σελ. 264-289) και ενδιαφέρουσα μελέτη των *A. Yotopoulos-Marangopoulos/J. Farsedakis* με τίτλο: *Pornography: A Criminological and Human Rights' Perspective* –βλ. ιδίως σελ. 275 επ. ως προς τα Δικαιώματα του Ανθρώπου που παραβιάζονται από την (παιδική) πορνογραφία.

28. Η ισορρόπηση αυτή γίνεται συχνά με γνώμονα τη σκέψη ότι η προστασία των παιδιών υπερτερεί έναντι της αρχής της ελευθερίας της έκφρασης, σύμφωνα τουλάχιστον και με σχετική απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου του Καναδά (*R.v. Sharpe*, αποφ. Νο 27376 της 26.1.2001, [2001] 1 SCR 45) –πρβλ. ανωτ., σημ. 15. Επίσης και στη Γερμανία έχει υποστηριχθεί ότι η ελευθερία της τέχνης πρέπει να υποχωρεί απέναντι σε θεμελιώδη δικαιώματα ανηλίκων που ενδέχεται να απεικονισθούν στο διαδίκτυο, όπως το δικαίωμα στην αξία του ανθρώπου, στην ανάπτυξη της προσωπικότητας και στη σεξουαλική ακεραιότητα: *T. Hömle*, ερμηνεία §184b, αρ. 11 στο συλλογικό έργο: *Münchener Kommentar zum StGB*, München: C.H. Beck, 2005, σελ. 1375. Πάντως ορθότερη φαίνεται να είναι η θέση ότι σε κάθε περίπτωση καλλιτεχνικού πορνογραφικού έργου επιβάλλεται στάθμιση των εκατέρωθεν αγαθών, δηλ. της ελευθερίας της τέχνης και της προστασίας της παιδικής ηλικίας: *Klaus Laubenthal, Sexualstrafatzen*, Berlin/Heidelberg: Springer, 2000, αρ. 728 επ., σελ. 222 επ. Επίσης, στη χώρα μας, η επικρατούσα άποψη είναι ότι στις υπό κρίση περιπτώσεις και με δεδομένο ότι ευρίσκονται στην ίδια στάθμη ισχύος οι συνταγματικές επιταγές περί ελευθερίας της τέχνης αφενός (ά. 16 §1 Συντ.) και της προστασίας της παιδικής ηλικίας αφετέρου (ά. 21 Συντ.), ο δικαστής πρέπει να προβαίνει σε στάθμιση των δύο αυτών επιταγών επί τη βάση ορισμένων κριτηρίων, όπως π.χ. το εάν και πόσο το συγκεκριμένο επίμαχο σημείο εισφέρει στη συνολική έννοια του έργου τέχνης καθώς επίσης το εάν και πόσο επέρχεται διακινδύνευση της παιδικής ηλικίας από το επίδικο έργο –βλ. *Mix. Μαργαρίτη* με επιμ. *Αντας Μαργαρίτη*, Ποινικός Κώδικας, Αθήνα: Δίκαιο και Οικονομία, 2009, υπ' άρθρο 348Α, αρ. 6-7, σελ. 951-952 –πρβλ. και *E. Πετρίδη*, Πορνογραφία Ανηλίκων, Αθήνα/ Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 2007, σελ. 2 επ. Χαρακτηριστική είναι προκειμένου και η απόφαση 75582/2008 ΤριμΠλημΑθ (Ποιν. Λόγος 2009, 169 επ.: 171), κατά την οποία όταν ένα βιβλίο αποτελεί έργο τέχνης κατά την έννοια του άρθρου 16§1 του Συντ., από δε την παραγωγή και διακίνησή του δεν προκύπτει διακινδύνευση ή προσβολή της παιδικής ηλικίας, τότε εφαρμόζεται το άρθρο 20 ΠΚ και επομένως αίρεται ο άδικος χαρακτήρας της πράξης (εν προκειμένω αυτής που προβλέπεται στο άρθρο 348Α παρ. 1 και 2 ΠΚ) –βλ. όμως και την αντίθετη νομολογία της ΑΠ 254/1980, Ποιν. Χρονικά, Α' 1980, σελ. 537. Την ανάγκη χάραξης μιας διαχωριστικής γραμμής μεταξύ καλλιτεχνικών και άλλων (ερωτικού χαρακτήρα) απεικονίσεων ανηλίκων είχε τονίσει και η Κ.Δ. Συνέλευση σε εισήγησή της, ως Προεδρικό, προς την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων του Συμβουλίου της Ευρώπης που κατήρτισε τη Σύσταση R(91)11: *C.D. Spinellis, The Sexual Exploitation of Children*, εις: *της ιδίας*, *Crime in Greece in Perspective*, Athens/ Κομοτηνή: Ant.N. Sakkoulas Publ., 1997, 249-253: 251. Μιαν ενδιαφέρουσα απόπειρα τέτοιου

24. Ορθά παρατηρήθηκε ότι οι ίδιες «οι ιδιωτικές στιγμές συνιστούν μέρος της αξιοπρέπειας, του υπερασπισμού χώρου και της προσωπικής μας ασφάλειας»: *Γ. Πανούσης*, Πρόλογος στη μελέτη του *Ευάγγ. Αλυγιζάκη*, Ο βιασμός ως δημόσιο θέμα: βιντεοσκοπήση & δημοσιοποίηση βιασμού γυναικών, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 2007, 7-14: 11 και στη συλλογή μελετών του *Γ. Πανούση*, Εγκληματολογικοί Αναστοχασμοί, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, 162-172: 165 (τίτλος της μελέτης: Ψηφιακοί Κίνδυνοι).
25. Για την έννοια του «ηθικού πανικού» πρβλ. αντί άλλων: *Βασ. Καρύδη*, Ομεις κοινωνικό ελέγχου στην Ελλάδα. Ηθικοί Πανικοί, Ποινική Δικαιοσύνη, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 2010, σελ. 42 επ. Ως προς τους κινδύνους τέτοιων υπερβολών στην αντιμετώπιση της πορνογραφίας ανηλίκων προειδοποιεί και ο *Manfred Heinrich*, *NStZ* 2005, 361 και 366.
26. Ο αντίλογος στο επιχείρημα αυτό είναι πάντως η επισήμανση του δικαστή *Butterfield* κατά την εκδίκαση της υπόθεσης του ποπ τραγουδιστή Gary Glitter για κατοχή πορνογραφικού υλικού ανηλίκων στις 13.11.1999: «Δεν πρόκειται για ένα έγκλημα χωρίς θύμα. Τα θύματα είναι τα μικρά παιδιά των οποίων τις φωτογραφίες κατέχουν και βλέπουν για την προσωπική τους ευχαρίστηση οι δράστες» –βλ. *Γεωργ. Κιουλέπογλου*, Η πορνογραφία ανηλίκων σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 348Α του Ποινικού Κώδικα, μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία Τομέα Ποιν. Επιστημών Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2003, σελ. 63. Επίσης και η βουλευτής *Θεοδώρα Τζάκρη* κατά τη συζήτηση του *v/s* στη Βουλή που ψηφίσθηκε ως Ν 3625/2007 ετόνισε εύστοχα στη Βουλή την 12.12.2007 ότι «στα εγκλήματα αυτού του τύπου (...) σαγματίζεται ανεξίτηλα ο συναισθηματικός και ψυχικός κόσμος του παιδιού στην πιο τρυφερή ηλικία της ζωής του (...), με χαμηλή αυτοεκτίμηση, εξάρτηση από ουσίες, κατάθλιψη, ψυχιατρικά συμπτώματα...» (<http://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?sessionRecoId=4dd9dc30-4c96-4414-9fba-eb0ba3912ad7> www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias) και σε έντυπη μορφή: *Πρακτικά Βουλής*, ΙΒ' Περίοδος, Σύνοδος Α, Συνεδρίαση Ν' της 12.12.2007 (πρωί), σελ. 2452
27. *R. Dworkin*, Is there a right to pornography? εις: *Oxford Journal of Legal Studies*, 1981, 177-212: 194, 199, κατά παραπομπή *Ευτ. Φυτράκη*, όπ.π., (σημ. 10), σελ. 281 και σημ. 284, όπου και περαιτέρω εμβάθυνση αυτού του ζητήματος. Πρβλ. και *Αθ. Αναγνωστόπουλου*, Περὶ της πορνογραφίας ανηλι-

Ένα πρώτο ζήτημα αποτελεί το κατά πόσον είναι αποδεκτό δικαιοπολιτικά το *ηλικιακό όριο των συμπληρωμένων 18 ετών* για τις περιπτώσεις της πορνογραφίας ανηλίκων, τη στιγμή που ο ποινικός νομοθέτης με το άρθρο 339 ΠΚ παρέχει στον ανήλικο ήδη από την ηλικία των 15 ετών τη δυνατότητα για πλήρη σεξουαλική δραστηριότητα, μέσα στο πλαίσιο του λεγόμενου δικαιώματος ερωτικής αυτοδιάθεσης. Ωστόσο, η δραστηριότητα αυτή δεν είναι απεριόριστη, καθώς το ηλικιακό όριο ανεβαίνει στα 18 έτη όταν υφίσταται ο κίνδυνος ότι υπό δεδομένες περιστάσεις μπορεί να γίνει εκμετάλλευση κάποιας αδυναμίας ή άλλης δυσχερούς κατάστασης του ανηλίκου (πρβλ. άρθρα 342, 349 ΠΚ). Είναι, δε, γεγονός ότι η πορνογραφία ανηλίκου αποτελεί και αυτή, κατ' ουσίαν, μια μορφή εκμετάλλευσης του ανηλίκου, ο οποίος –συνήθως– έναντι χρηματικού ή άλλου ανταλλάγματος– δέχεται να φωτογραφηθεί ή να βιντεοσκοπηθεί σε σεξουαλικά προκλητικές στάσεις ή δραστηριότητες.

Πέραν τούτου, όμως, το ηλικιακό όριο των 18 ετών στην περίπτωση της πορνογραφίας ανηλίκων δικαιολογείται, όπως πιστεύω, και από μια πρόσθετη σκέψη. Το ότι, δηλ., είναι άλλο πράγμα μια φευγαλέα ερωτική συνεύρεση, την οποία θα συνάψει ένας ανήλικος σε ιδιωτικό χώρο με κάποιο μεμονωμένο πρόσωπο, και εντελώς διαφορετικό μια επί εβδομάδες ή μήνες *ανεξέλεγκτη* διαδικτυακή παρουσίαση και συνεχής αναπαραγωγή σε όλο τον κόσμο της σεξουαλικής δραστηριότητας του ανηλίκου, η οποία, άρα, ενδέχεται να τον «καταδιώκει» και να τον εκθέτει ως ηθικά «σεσημασμένο» σε όλη την υπόλοιπη ζωή του²⁹. Επομένως, ως προς το θέμα του ηλικιακού ορίου των 18 ετών, που συνιστά εξάλλου και το διεθνώς καθιερωμένο ηλικιακό όριο μεταξύ ανηλικότητας και ενηλικότητας (πρβλ. άρθρο 1 της Διεθνούς Σύμβασης ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού - Ν 2101/1992 και άρθρο 2.α Απόφασης-Πλαισίου ΕΕ της 13.12.2011, επίσης: άρθρο 121 παρ. 1 ΠΚ), οι ισχύουσες διατάξεις στην Ελλάδα περί πορνογραφίας ανηλίκων δεν φαίνεται να δικαιολογούν απόκλιση από αυτό το όριο.

Ένα δεύτερο ζήτημα είναι αυτό που αφορά την *ποινηκοποίηση της λεγόμενης «εικονικής» απεικόνισης ανηλίκων* σε ηλεκτρονικό ή άλλο φορέα. Ερωτάται δηλ. πόσο πολύ είναι δικαιοπολιτικά και συνταγματικά επιτρεπτό να τιμωρείται η παραγωγή, κατοχή και διακίνηση πορνογραφικού υλικού το οποίο είτε δεν απεικονίζει καθόλου ανηλίκους, είτε τους απεικονίζει εν μέρει μόνον ως προς το σώμα τους και ως προς τη διενέργεια εκ μέρους τους ασελών πράξεων (άρθρο 348Α παρ. 3 ΠΚ). Ήδη ανωτέρω (σελ. 17 α' στήλη) είχα την ευκαιρία να εξηγήσω ότι στο πλαίσιο μιας ευρύτερης αντίληψης της ανηλικότητας ως εν γένει προστατευτέου εννόμου αγαθού, η τιμώρηση αυτή, εφόσον αφορά *ενήλικο άτομο που μοιάζει με ανήλικο*, φαίνεται κατ' αρχήν να έχει δικαιολογητική βάση. Ωστόσο τούτο μπορεί να γίνει αποδεκτό υπό μια ειδικότερη (και έως ένα βαθμό αυτονόητη) προϋπόθεση, που ορθά επισημαίνεται και από τον *Δημ. Κιούνη*³⁰: Να παρέχει, δηλ., αυτή η απεικόνιση πορνογραφικού υλικού σε έναν αντικειμενικό παρατηρητή τη *βάσιμη εντύπωση* ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση πρόκειται για ανήλικο. Συναφής είναι εδώ και η ρύθμιση στον γερμανικό ποινικό κώδικα (§184b.3 StGB), όπου το υλικό αυτό προβλέπεται να αφορά αναπαράσταση *αληθοφανούς* συμβάντος (wirklichkeitsnahes Geschehen) σε σχέση με ανήλικο³¹.

Υπάρχουν όμως και δύο άλλες περιπτώσεις εικονικών απεικονίσεων ανηλίκου που δημιουργούν δικαιοπολιτικούς προβληματισμούς: *Αφενός η ψηφιακή μετατροπή πορνογραφικών απεικονίσεων ενηλίκων σε απεικονίσεις ανηλίκων* –π.χ. απεικόνιση γενετήσιων δραστηριοτήτων με πρόσωπο ανηλίκου αλλά σώμα ενηλίκου (για τέτοιες περιπτώσεις χρησιμοποιείται στη βιβλιογραφία ο όρος *morphing* ως συντόμηση του όρου *metamorphosing*, δηλ. μετατροπή μορφής, *μεταμόρφωση*³²), και, αφετέρου, η απεικόνιση τέτοιων δραστηριοτήτων με *πρόσωπα που δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα*, αλλά που επέχουν θέση εξελιγμένων ψηφιακών οντοτήτων. Στην πρώτη από τις περιπτώσεις αυτές, εφόσον δηλ. παρουσιάζεται απλώς και μόνο το πρόσωπο ανηλίκου, οι ποινικές διατάξεις του άρθρου 348Α ΠΚ θεωρώ ότι παρά ταύτα πρέπει να εφαρμόζονται. Και τούτο προκειμένου να διασφαλισθεί η προστασία τόσο του συγκεκριμένου ανηλίκου, όσο και των ανηλίκων εν γένει που ενδέχεται να παρασυρθούν, κατά τα ανωτέρω, και να γίνουν θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης από αντίστοιχους παραγωγούς πορνογραφικού υλικού. Αντίθετα, στην περίπτωση των ψηφιακών απεικονίσεων η τιμώρηση κρίνεται ως υπερβολική, εκτός βέβαια εάν η απεικόνιση είναι τόσο πιστή σε σχέση με την πραγματικότητα, ώστε να αποκτά το στοιχείο της «ρεαλιστικής» απεικόνισης και να μη διαφέρει καθόλου από μια πραγματική απεικόνιση (ψευδοφωτογραφία ή ψευδοβίντεο³³), –πρβλ. άρθρο 9 παρ. 2 της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για το Κυβερνοέγκλημα («*person appearing to be a minor*») και άρθρο 2.γ.iii της Οδηγίας της 13.12.2011 (“*any person appearing to be a child*”).

Γενικότερα, πάντως, εφόσον πρόκειται για εικονική απεικόνιση ανηλίκου με τις τρεις μορφές που προαναφέραμε, πιστεύω ότι ο εφαρμοστής του δικαίου πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός και να προχωρεί σε κατάφαση εφαρμογής του άρθρου 348Α ΠΚ μόνον εάν βεβαιωθεί με βάση το αποδεικτικό υλικό ότι η συγκεκριμένη απεικόνιση προσβάλλει πράγματι το έννομο αγαθό της ανηλικότητας, όπως αυτό προσδιορίστηκε ανωτέρω (σελ. 16). Δεν είναι άλλωστε μικρής σημασίας το γεγονός ότι όταν αμφισβητήθηκε στις Ην. Πολιτείες Αμερικής το κατά πόσον η ποινηκοποίηση της εικονικής απεικόνισης ανηλίκων συνάδει με το αμερικανικό Σύνταγμα, το αμερικανικό Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο αποφάνθηκε τον Απρίλιο του 2002 ότι υφίσταται πράγματι ζήτημα αντισυνταγματικότητας τόσο για απεικονίσεις ενηλίκων που εμφανίζονται ως ανήλικοι, όσο και για απεικονίσεις ψηφιακών οντοτήτων³⁴.

Ένα τρίτο ζήτημα αφορά τα *όρια της έννοιας «κατοχή πορνογραφικού υλικού ανηλίκων»*. Σύμφωνα με τη νομολογία του Αρείου Πάγου, ως κατοχή νοείται η φυσική εξουσία του δράστη ώστε να μπορεί να εξακριβώσει με τη δική του θέληση την ύπαρξη του πορνογραφικού υλικού και να διαθέσει αυτό πραγματικά, και αν ακόμη

διαχωρισμού επικριρεί ο *D.H. Lawrence* στο κλασικό έργο του Πορνογραφία και Αισχύροτητα, Αθήνα: Ροές, 2009² (μτφρ. Βασίλη Ρούπα), ιδίως σελ. 36 επ.

29. Πρβλ. *Δ. Κιούνη/Αιμ. Ιωαννίδου* (επιμ.), ό.π., (σημ. 13), σελ. 29 και σημ. 98 και *Δ. Κιούνη*, ό.π., (σημ. 13), σελ. 19.

30. Ο.π., (σημ. 13), σελ. 13. Πρβλ. την απόφαση του γερμανικού Ακυρωτικού Δικαστηρίου της 27.6.2001 StR 66/01, BGHSt 47, 61-62: “...auf die Sicht eines verständigen Betrachters abzustellen ist.”

31. Για την ερμηνεία του όρου αυτού πρβλ. *W. Perron* και *J. Eisele* στο *Schönke/Schröder StGB Kommentar*, München: C.H. Beck, 2010²⁸, §184b, αρ. 11, σελ. 1726.

32. Βλ. *Δ. Κιούνη/Αιμ. Ιωαννίδου* (επιμ.), ό.π., (σημ. 13), σελ. 77 και σημ. 225.

33. Για τις λεγόμενες «ψευδο-φωτογραφίες» (pseudo-photographs) κατά το βρετανικό δίκαιο, βλ. π.χ. *Yaman Akdeniz*, *Internet Child Pornography and the Law. National and International Responses*, Aldershot (UK): Ashgate, 2008, σελ. 20 επ. –πρβλ. και *Δ. Κιούνη/Αιμ. Ιωαννίδου* (επιμ.), ό.π., (σημ. 13), σελ. 16/σημ. 42 και σελ. 106.

34. Πρόκειται για την υπόθεση *Ashcroft vs. Free Speech Coalition et al.*, 535 U.S. 234 επ. Περί αυτών βλ. *Yaman Akdeniz*, ό.π., (σημ. 33), σελ. 106 επ. και *Δ. Κιούνη*, ό.π., (σημ. 13), σελ. 11 και σημ. 39. Ως προς τη νομοθεσία που εισήχθη στις ΗΠΑ μετά την εν λόγω απόφαση, βλ. *Δ. Κιούνη/Αιμ. Ιωαννίδου* (επιμ.), ό.π., (σημ. 13), σελ. 100 επ. Σημειώνεται ότι το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο των ΗΠΑ ασχολήθηκε με αντίστοιχη προβληματική και το 2004 στις υποθέσεις *ALA vs. USA*, 123 5 et 2293 και *Ashcroft vs. ACLU*, 542 US 656 (2004). Για παρουσίαση και σχολιασμό των αποφάσεων αυτών βλ. π.χ. *Μαρ. Κανελλοπούλου-Μνήστη*, Η απαγόρευση της λογοκρισίας και η προστασία των ανηλίκων, περ. Δικαιώματα του Ανθρώπου, 31: 2006, 847-895: 862 επ.

αυτό προορίζεται για προσωπική χρήση του δράστη³⁵. Από τη σκοπιά αυτή, η κατοχή πορνογραφικού υλικού είναι μια διαθετική έννοια (Dispositionsbegriff³⁶) που αναφέρεται όχι απλώς σε μια κατάσταση, αλλά σ' ένα ψυχικό χαρακτηριστικό του δράστη, δηλ. τη φυσική του βούληση για εξουσίαση και άσκηση ελέγχου επί συγκεκριμένης κατάστασης. Εκτείνεται δηλ. η κατοχή, σύμφωνα με σχετικές αποφάσεις του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου σε υποθέσεις κατοχής ναρκωτικών και όπλων³⁷, στη θεμελίωση ή/και διατήρηση μιας απαγορευμένης κατάστασης ή σχέσης, η οποία επιτρέπει την εξουσίαση του πορνογραφικού υλικού και την ακώλυτη πρόσβαση σ' αυτό.

Κατ' αντιδιαστολή –και αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για τα όρια έως τα οποία μπορεί να φθάσει η επιβολή ποινών κατ' άρθρο 348Α ΠΚ– **δεν αποτελεί «κατοχή» η απλή on-line θέαση ή πλοήγηση (σερφάρισμα) πορνογραφικού υλικού**, χωρίς δηλ. «κατέβασμα» και συνακόλουθη αποθήκευση (downloading) υλικού από ιστοσελίδες (websites)³⁸. Πράγματι, στην περίπτωση αυτή δεν υπάρχει σταθερή ενσωμάτωση των δεδομένων σε ηλεκτρονικό ή άλλο φορέα (π.χ. εξελιγμένο κινητό τηλέφωνο) και, επομένως, δεν υφίσταται πραγματική εξουσίαση του πορνογραφικού υλικού³⁹. Το ίδιο συμβαίνει ακόμη και όταν, χωρίς εντολή του προσώπου που παρακολουθεί το υλικό ή πλοηγείται σε αυτό, συντελείται με *αυτοματοποιημένο τρόπο* προσωρινή αποθήκευση του υλικού αυτού στη μνήμη RAM (μνήμη τυχαίας προσπέλασης) ή στη λανθάνουσα μνήμη (cache memory) του υπολογιστή ή, ακόμη, σε προσωρινούς φακέλους διαδικτύου (temporary internet files) ή σε μικρό αρχείο για την ταυτοποίηση του χρήστη από τον ιστότοπο (cookie), και άρα στις τρεις τελευταίες περιπτώσεις, αποθήκευση στον σκληρό δίσκο του υπολογιστή. Και εδώ δηλ. δεν μπορεί να γίνει λόγος για “κατοχή”, αφού πρόκειται για ακούσια αποθήκευση προσωρινού χαρακτήρα, η οποία προφανώς δεν οδηγεί σε σταθερή ενσωμάτωση δεδομένων, ούτε, άρα, και σε εξουσίασή τους από τον χρήστη του υλικού⁴⁰.

35. Πρβλ. ΣυμβΑΠ 628/2006, ΠοινΔικ 2006 1249 = 48/99, ΑΠ 810/2007, ΠοινΧρ 2008, 236 = ΠοινΔικ 2007, 813 με παρατηρήσεις Γ. Μπουρμά (αυτόθι, 2009, 322 επ.), ΣυμβΑΠ 465/2008, ΠοινΔικ 2009, 20 με παρατηρήσεις Γ. Νούσκαλη, ΣυμβΑΠ 1141/2008, ΠοινΧρ 2009, 419 = ΠοινΔικ 2009, 119 (περίληψη) = Ποιν. Λόγος 2008, 685. Υπενθυμίζεται ότι παρεμφερή έννοια έχει η κατοχή και σε άλλα ποινικά αδικήματα, π.χ. την υπεξαίρεση κατ' ά. 375 §1 ΠΚ, όπου αυτή ορίζεται ως η φυσική εξουσία επί του πράγματος που ασκείται με φυσική βούληση εξουσίασης αυτού –πρβλ. Χρ. Μυλωνόπουλου, Ποιν. Δίκαιο, Ειδ. Μέρος, Τα Εγκλήματα κατά της Ιδιοκτησίας, Αθήνα: Εκδ. Σάκκουλας, 2006², §4.3.1, σελ. 162.
36. Πρβλ. Χρ. Μυλωνόπουλου, Ποινικό Δίκαιο, Γεν. Μέρος II, Αθήνα: Δίκαιο και Οικονομία, 2008, §32.1.2.2.3, σελ. 334 και σημ. 23, όπου μάλιστα σημειώνεται ότι το ψυχικό αυτό χαρακτηριστικό, εάν δεν έχει εκδηλωθεί με εμπειρικά στοιχεία στο παρελθόν, δεν μπορεί να αποδοθεί σε κάποιο πρόσωπο.
37. Βλ. τη νομολογία που παραθέτει ο Δημ. Κιούνης, όπ.π., (σημ. 13), σελ. 15 και σημ. 61.
38. Σύμφωνα με γνώμης Ευτ. Φιτράκη, όπ.π., (σημ. 10), σελ. 302 και σημ. 370.
39. Ωστόσο από άποψη αντεγκληματικής πολιτικής επιβάλλεται και εδώ η τιμωρήση της απλής θέασης πορνογραφικού υλικού όταν μέσω των λεγομένων αντανακλαστικών ιστοσελίδων (reflector sites) οι χρήστες n/u συνδέονται με περιφερειακή κάμερα n/u και παρακολουθούν ζωντανά, μέσω αυτής, την κακοποίηση ή σεξουαλική εκμετάλλευση ανηλίκων.
40. Βλ. Γ. Μπουρμά, Προσπάθειες εννοιολογικού προσδιορισμού της κατοχής ηλεκτρονικών δεδομένων με χαρακτήρα παιδικής πορνογραφίας, Ποινική Δικαιοσύνη 12: 2009, 322-327: 326, κατά τον οποίο αυτή είναι η κρατούσα άποψη στη Γερμανία –με επιφυλάξεις, αναλόγως της εκάστοτε κρινόμενης περίπτωσης και με βάση το επίπεδο γνώσεων του δράστη, π.χ. της προθυμίας του να διαγράψει το υλικό εάν γνωρίζει ότι αυτό έχει αποθηκευθεί σε κάποια μνήμη: Δ. Κιούνης, όπ.π., (σημ. 13), σελ. 16 και σημ. 70, και Βασ. Χαλκιαδάκη, όπ.π., (σημ. 13), σελ. 8-9. Θα πρέπει πάντως εδώ να σημειωθεί ότι από τον Ιούνιο 2001 παρατηρείται μια διακύμανση στη νομολογία του γερμανικού Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου κυρίως με την απόφαση 1 StR 66/01, BGHSt 47, 55 επ., 58, η οποία στηρίχθηκε στην έννοια του όρου “Datenspeicher” (αποθηκευτής δεδομένων) ως συνώνυμου του όρου έγ-

τέλος, ένα τέταρτο ζήτημα αφορά την **προσφορότητα ορισμένων πλαισίων ποινής** του άρθρου 348Α ΠΚ. Ιδίως εντυπωσιάζει εδώ το γεγονός ότι κατά τις διατάξεις του εν λόγω άρθρου αναδεικνύεται σε κακούργημα, τιμωρούμενο μάλιστα με ποινή κάθειρξης μέχρι 10 ετών (άρθρο 348Α παρ. 4.α), η «κατά συνήθεια» κατοχή κ.λπ. υλικού παιδικής πορνογραφίας. Σύμφωνα με την αυθεντική ερμηνεία που προβλέπει ο Ποινικός μας Κώδικας (άρθρο 13 περίπτ. στ' εδ. β') για την έννοια του όρου αυτού, «κατά συνήθεια τέλεση του εγκλήματος συντρέχει, όταν από την επανειλημμένη τέλεση της πράξης προκύψει σταθερή ροπή του δράστη προς τη διάπραξη του συγκεκριμένου εγκλήματος ως στοιχείο της προσωπικότητας του δράστη». Ωστόσο, όπως ενίοτε γίνεται δεκτό και από τη νομολογία των δικαστηρίων μας, αρκεί για την επανειλημμένη τέλεση, η κατ' εξακολούθηση τέλεση του υπό κρίση εγκλήματος, εφόσον αποδειχθούν περισσότερες από μία μερικότερες πράξεις⁴¹. Πράγμα το οποίο σημαίνει ότι, ακόμη και δύο «κατεβάσματα» πορνογραφικού υλικού, έστω και με εικονικό χαρακτήρα (!), μπορούν θεωρητικά να οδηγήσουν σε επιβολή κακουργηματικής ποινής. Θεωρώ ότι τέτοιου είδους ποινική μεταχείριση είναι εξαιρετικά αυστηρή λόγω αντίθεσης προς την αρχή της αναλογικότητας (ορθά ο Παν. Μπρακουμάτσου πρότεινε την πλημμελειοποίηση αυτής της συμπεριφοράς, που σήμερα συνεχίζει να τιμωρείται ως κακούργημα⁴²).

Όμως η ποινική αυτή μεταχείριση είναι και δικαιοπολιτικά απρόσφορη διότι **εξισώνει από πλευράς πλαισίου ποινής** (έστω και in abstracto) τον απλό κάτοχο τέτοιου υλικού αφενός (α) με εκείνον που διαπράττει τα εγκλήματα του άρθρου 348Α ΠΚ κατ' επαγγελματία, δηλ. με σκοπό τον πορισμό εισοδήματος (άρα και τον επί σκοπώ κέρδους παραγωγή πορνογραφικού υλικού! –βλ. τη διατύπωση του άρθρου 348Α παρ. 4.α ΠΚ), και αφετέρου (β) με εκείνον που συγκροτεί ή εντάσσεται ως μέλος σε δομημένη και με διαρκή δράση ομάδα από τρία ή περισσότερα πρόσωπα και επιδιώκει τη διάπραξη κακουργημάτων του άρθρου 348Α ΠΚ (άρθρο 187 παρ. 1 ΠΚ⁴³)! Όλοι αυτοί δηλ. απειλούνται εξίσου με την ίδια ποινή, δηλ. με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών! Είναι προφανές ότι με τέτοιες ποινικές προβλέψεις, έστω και αν υπό προϋποθέσεις μπορεί να συρρέουν αληθώς και πραγματικά τα εγκλήματα αυτά

γραφο (§11.3 γερμΠΚ) και προέβη έτσι σε διασταλτική ερμηνεία της έννοιας της διάδοσης ή κυκλοφορίας τέτοιου υλικού στο πλαίσιο της ήδη καταργηθείσας §184.3 γερμΠΚ περί πορνογραφίας ανηλίκων. Ωστόσο, η διασταλτική αυτή ερμηνεία, που περιλαμβάνει ακόμη και την ακούσια προσωρινή αποθήκευση υλικού στη λανθάνουσα μνήμη του n/u, δεν μπορεί να υιοθετηθεί στο ελληνικό ποινικό δίκαιο, όπου η σχετική διάταξη του άρθρου 348Α ΠΚ περί πορνογραφίας ανηλίκων έχει στην §2 αυτεπλήρη ορισμό του πορνογραφικού υλικού και δεν συσχετίζεται θεσμικά με την αντίστοιχη διάταξη του άρθρου 13 στ. γ' ΠΚ περί της έννοιας του εγγράφου, όπως αντίθετα συμβαίνει με την προγενέστερη (§184.3) και την ήδη (από 1.4.2004) ισχύουσα (§184b) διάταξη του γερμΠΚ. Πάντως και στη Γερμανία η διασταλτική αυτή ερμηνεία προσέκρουσε σε κριτική, π.χ. από τους W. Perron και J. Eisele στο Schönke/Schröder StGB Kommentar, München: C.H. Beck, 2010²⁸, 184b, αρ. 5, σελ. 1724 και αρ. 15a, σελ. 1727 και από τον Th. Fischer στο Dreher/Tröndle StGB Kurz-Kommentar, München: C.H. Beck, 2011⁵⁸, 184b, αρ. 21b και 21c, σελ. 1244-1245. Περισσότερο ξεκάθαρη είναι η εικόνα στη Μεγ. Βρετανία, όπου το Δευτεροβάθμιο Ποινικό Δικαστήριο στην υπόθεση R v. Porter (2006) αποφάνθηκε ότι δεν υπάρχει κατοχή, έστω και αν συντρέχει προσωρινή αποθήκευση υλικού στον σκληρό δίσκο, όταν ο κατηγορούμενος διαγράφει εν συνεχεία τις εικόνες από τον ηλεκτρονικό του υπολογιστή: Yaman Akdeniz, όπ.π. (σημ. 33), σελ. 39-40.

41. Πρβλ. ΑΠ 251/2010, (ως προς την τοκογλυφία «κατά συνήθεια») –το κείμενο της απόφασης αυτής είναι προσβάσιμο υπό προϋποθέσεις στην ιστοσελίδα: http://lawdb.intrasfotnet.com/nomos/3_nomologia_rs_sub.php, σελ. 6-7, και ΑΠ 1064/2000, ΠοινΧρ 2001, 318, κατά παραπομπή Ευτ. Φιτράκη, όπ.π., (σημ. 10), σελ. 306.
42. Βλ. Παν. Μπρακουμάτσου, Αναφυόμενα ζητήματα στα εγκλήματα κατά της προσωπικής και γενετήσιας ελευθερίας, Ποιν. Δικαιοσύνη, 14: 2011, 989-992: 991.
43. Για τη σχέση των ά. 348Α και 187 ΠΚ βλ. π.χ. τις αναπτύξεις στο έργο με επιμ. Δ. Κιούνη/Αιμ. Ιωαννίδου, όπ.π., (σημ. 13), σελ. 70 επ.

μεταξύ τους και επομένως η συνολική ποινή να είναι αυξημένη⁴⁴, όμως η εκφοβιστική λειτουργία της ποινής εμφανίζεται αποδυναμωμένη: Κάποιος που σκοπεύει αρχικά να γίνει απλός κάτοχος (κατά συνήθεια) πορνογραφικού υλικού ανηλίκων πιθανότατα θα προτιμήσει εντέλει να το παραγάγει ο ίδιος και να το διακινήσει κατ' επάγγελμα επί σκοπώ κέρδους ή και να το προωθήσει στην αγορά μέσω εγκληματικής οργάνωσης, αφού και στις δύο αυτές τελευταίες περιπτώσεις η ποινή που θα του επιβληθεί εάν συλληφθεί θα είναι (in abstracto) στα ίδια επίπεδα με το απλό κατέβασμα δύο ή τριών βίντεο πορνογραφικού υλικού ανηλίκων.

Μάλιστα, οι ανισότητες αυτές στην επιβολή ποινής γίνονται ακόμη εντονότερες διότι στο άρθρο 348Α ΠΚ δεν προβλέπεται αυστηρότερη ή πιο αυστηρή ποινή μεταχείριση ανάλογα με το εάν ο χρήστης ενεργεί ευκαιριακά ή εκ συστήματος και με "πώρωση" ή πρωτίστως χάριν κερδοσκοπίας, και διότι, γενικότερα, δεν υπάρχει ουσιαστική διαβάθμιση ποινής με βάση το μέγεθος της απαξίας για την κάθε ειδικότερη πράξη. Ιδίως δεν υπάρχει εμφανής ποινική διαφοροποίηση με βάση τα ακόλουθα κριτήρια:

(α) το είδος του πορνογραφικού υλικού (εάν δηλ. αυτό είναι ελαφράς ή χυδαίας μορφής, κατά τη γνωστή διάκριση μεταξύ softcore και hardcore pornography⁴⁵, καθώς και εάν πρόκειται για απλές φωτογραφίες ή για μικρές ή μεγάλης διάρκειας βίντεο), (β) την ποσότητα αυτού του υλικού, (γ) την ηλικία των ανηλίκων που απεικονίζονται, (δ) τον τρόπο απόκτησης του υλικού (ιδίως εάν υπεισέρχονται εδώ τα στοιχεία της χρήσης κωδικού και της καταβολής χρηματικού ή άλλου ανταλλάγματος), (ε) τον σκοπό της τυχόν περαιτέρω διακίνησης του υλικού (εάν δηλ. η διακίνηση αυτή γίνεται απλώς για ίδια χρήση, ή για αλληλοενημέρωση και εμπλουτισμό υλικού σε on-line "κοινότητες" χρηστών, ή για λόγους ατομικής ή επιχειρηματικής κερδοσκοπίας⁴⁶ ή, ακόμη, για να αποκτηθεί επαφή και να προσελευσθούν ανήλικοι ερωτικοί σύντροφοι – grooming, πρβλ. άρθρα 337 παρ. 3, 4 και 348Β ΠΚ-, (στ) την ηλικία των προσώπων στα οποία ο δράστης αποστέλλει το υλικό (εάν δηλ. είναι ανήλικοι ή ενήλικες⁴⁷) και, τέλος (ζ), τον ειδικότερο –πρωταγωνιστικό ή μη– ρόλο τον οποίο διαδραματίζει ο χρήστης του πορνογραφικού υλικού σε σχέση με άλλους παραγωγούς ή χρήστες ή διακινητές τέτοιου υλικού⁴⁸.

44. Βλ. Δημ. Κιούπη/ Αιμ. Ιωαννίδου (επιμ.), όπ.π.. (σημ. 13), σελ. 73 επ.-πρβλ. Αρ. Τζαννετή, Η έννοια της εγκληματικής οργάνωσης κατά το νέο άρθρο 187 ΠΚ, Ποινικά Χρονικά ΝΑ' 2001, 1016-1022 ως προς την αληθή συρροή του άρθρου 187 §1 ΠΚ με εγκλήματα, των οποίων ο κακομνημονιακός χαρακτήρας συνδέεται με την επιβαρυντική περίπτωση της κατ' επάγγελμα τέλεσης.

45. Συνήθως στην έννοια της σκληρής πορνογραφίας περιλαμβάνονται τα στοιχεία της βιαιοπραγίας, της σοδομίας (δηλ. των σεξουαλικών πράξεων μεταξύ ανθρώπων και ζώων) και της σεξουαλικής κακοποίησης ανηλίκων, σύμφωνα με την προϊσχύσασα §184 γερμΠΚ σε συνδ. με §176 γερμΠΚ και την περί αυτών ερμηνεία, π.χ. από τον Klaus Laubenthal, Sexualstrafaten, Berlin/ Heidelberg: Springer, 2000, αρ. 852 επ., σελ. 260 επ. και Murad Erdemir, Filmzensur und Filmverbot, Marburg: N.G. Elwert Verlag, 2000, σελ. 145 επ.

46. Είναι προφανές, πιστεύω, ότι η μεγαλύτερη αυστηρότητα (κυρίως με επερωγκες χρηματικές ποινές) πρέπει να επιδεικνύεται απέναντι σε δράστες που διακινούν πορνογραφικό υλικό εν γένει με σκοπό το κέρδος, δεδομένου ότι, όπως υπολογίζεται, τα κέρδη από τη δραστηριότητα αυτή υπερβαίνουν ετησίως τα 57 δισ. δολάρια –βλ. σχτ. αφιέρωμα της εφημ. Ελευθεροτυπία, 3.2.2007, σελ. 52-54 με επιμ. Ντάνι Βεργού: σελ. 53.

47. Έτσι, κατά τον ελβετικό Ποινικό Κώδικα (ά. 197 §1), ένας από τους τρόπους τέλεσης της πορνογραφίας ανηλίκων είναι και η διακίνηση του αντίστοιχου υλικού σε ανηλικούς κάτω των 16 ετών.

48. Συναφή είναι και τα κριτήρια που πρότεινε ο δικαστής Normand Bonin στην канаδική υπόθεση R.c. Chassé, J.E 2002-1491, (C.Q.), κατά ενδιαφέρουσα ανάλυση του Καθηγητή Αντ. Μαγγανά, που είχε την καλοσύνη να θέσει υπόψη μου –πρβλ. και του ίδιου, Ο (ανύπαρκτος) έλεγχος της πορνογραφίας, στη συλλογή μελετών του με τίτλο: Θέματα Εγκληματολογικά και Ποινικού Δικαίου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1999, σελ. 229-243 και του ίδιου, Πορνογραφικές φωτογραφικές αναπαραστάσεις ανηλίκων, στη συλλογή με-

Τέτοιου είδους ποινικοποιητικές ανισότητες καθίσταται πρόδηλο ότι είναι δικαιοπολιτικά άστοχες και, όπως σημειώθηκε ανωτέρω, αποδυναμωμένες σε επίπεδο εκφοβισμού, καθώς αντιστρατεύονται μια βασική αρχή της αντεγκληματικής πολιτικής, διατυπωμένη ήδη από την εποχή του Διαφωτισμού. Ότι, δηλ., οι ποινές θα πρέπει να κλιμακώνονται με βάση την απαξία της εκάστοτε αξιόποινης συμπεριφοράς, έτσι ώστε ο υποψήφιος δράστης να προτιμά εν τέλει τη διάπραξη ενός ήσσονος σημασίας αδικήματος (π.χ. κλοπής) αντί για ένα αδίκημα μέζονος σημασίας που τιμωρείται αυστηρότερα (π.χ. ληστείας)⁴⁹. Όπως χαρακτηριστικά είχε τονίσει ο *Ιερεμίας Μπένθாம்* στο σύγγραμμά του «Περί Νομοθεσίας Ιδιωτικής και Ποινικής» (β' τόμος, γ' μέρος, β' κεφ., κατά την αρχαιοπρεπή μετάφραση του Γ. Αθανασίου, Εν Αιγίνη 1834, τ. II, σελ. 124), «δύο δέ συγκυρούντων άδικημάτων, τό βλαβερώτερον τιμωρείσθω βαρυτέρω ποινή, όπως έχοι ελαττήριον ό κακοῦργος, τοῦ άπέεσθαι αὐτοῦ, ό άνασελλόμενος παρά τῶ κουφοτέρω».

Με τις ανωτέρω επισημάνσεις έγινε μια νηφάλια, όπως πιστεύω, προσπάθεια να χωροθετηθούν τα –ερμηνευτικά ιδίως– όρια μιας in concreto τιμώρησης δραστών που εμπλέκονται στο έγκλημα της πορνογραφίας ανηλίκων, κυρίως, όμως, δραστών των οποίων οι πράξεις έχουν σχετικώς μικρή κοινωνικοπολιτική απαξία, όπως συμβαίνει όταν κάποιος απλώς κατέχει τέτοιο υλικό, χωρίς να το παράγει ο ίδιος ή να το διακινεί εν γένει σε άλλους. Επιπλέον, στην κρισιολόγηση τέτοιων υποθέσεων βαρύνοντα ρόλο διαδραματίζουν δύο ακόμη στοιχεία που πρέπει οπωσδήποτε να λαμβάνονται υπόψη από τον εφαρμοστή του δικαίου, ως ασφαλιστικές δικλίδες, προς αποτροπή αδικιών:

Πρώτον, ότι για την εφαρμογή του άρθρου 348Α ΠΚ πρέπει η αναπαράσταση κ.λπ. του πορνογραφικού υλικού να γίνεται, σύμφωνα με τη διατύπωση αυτής της διάταξης, «κατά τρόπο που προδήλως προκαλεί γενετήσια διέγερση» (αντίστοιχο επίρρημα, απαραίτητο για την οριοθέτηση αορίστων εννοιών, χρησιμοποιείται επίσης από το άρθρο 2 περ. γ' του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου: «... in explicit sexual activities... for primarily sexual purposes» –πρβλ. και ά. 2.γ.ι,ii,iii,iv της Οδηγίας της 13.12.2011). Ήδη λοιπόν με τη ρύθμιση αυτή περιορίζεται η εφαρμογή της αντίστοιχης ποινικής διάταξης μόνο στις αδιαμφισβήτητα τιμωρητέες περιπτώσεις του αδικήματος, όταν δηλ. δεν απολείπεται καμία αμφιβολία ότι η συγκεκριμένη απεικόνιση δεν είναι απλώς ερωτικού ή αισθησιακού χαρακτήρα, αλλά ως εκ του προορισμού της προκαλεί όντως με ολοφάνερο τρόπο ("προδήλως") τη γενετήσια διέγερση⁵⁰.

λετών του με τίτλο: Ειδικά Θέματα που αφορούν την Κακοποίηση Παιδιών, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1996, σελ. 96-100.

49. Πρβλ. Ν.Ε. Κουράκη, Ποινική Καταστολή, Αθήνα/Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2009⁵ (με συνεργασία Ν.Κ. Κουλοῦρη), §161 και σελ. 159. Ως προς το υπό εξέταση θέμα της διαδικτυακής πορνογραφίας ανηλίκων, ενδιαφέρον παρουσιάζει η κλιμάκωση ποινών από το πρόστιμο έως τον εγκλεισμό μέχρι δέκα ετών, η οποία εφαρμόζεται ως «sentencing guidelines» στη Μεγ. Βρετανία εξ αφορμής της υπόθεσης R. v. Oliver and others (2002) –βλ. Yaman Akdeniz, όπ.π., (σημ. 33), σελ. 73 επ.

50. Ορθά η Ελισάβετ Συμμεωνίδου-Καστανίδου (όπ.π., σημ. 19, σελ. 46) επισημαίνει ότι «καθώς (...), με βάση τη διατύπωση του νόμου, ο σκοπός δε συνδέεται με το υποκείμενο της πράξης, αλλά με την πράξη καθαυτή, το στοιχείο αυτό περιορίζει το περιεχόμενο των συγκεκριμένων πράξεων σε εκείνες μόνο που από τη φύση τους τείνουν αποκλειστικά σε γενετήσια διέγερση». Περιγραφές λοιπόν που χρησιμοποιούνται και για άλλους σκοπούς, όπως λ.χ. η απεικόνιση του γυμνού σώματος ενός ανηλίκου, δεν αποτελεί πορνογραφικό υλικό, ακόμα κι αν ο δράστης αποσκοπούσε με την απεικόνιση να προκαλέσει γενετήσια διέγερση». Σ' ένα γενικότερο επίπεδο, πάντως, παρ' όλη την «αντικειμενικοποίηση» της αξιολόγησης ορισκών περιπτώσεων μέσω του όρου «προδήλως», παραμένουν σοβαρά περιθώρια υποκειμενισμού από πλευράς του εφαρμοστή του δικαίου, ιδίως ως προς τα κριτήρια με βάση τα οποία θεωρείται ως πρόδηλη η διέγερση –βλ. Δημήτρης Κωνσταντινίδου, Η Έννοια του Πορνογραφικού Υλικού, ηλεκτρονικό διαδικτυακό περιοδικό Intellectum (Τεύχος 4^ο, Ιούνιος 2008) (www.intellectum.org), με ειδικό αφιέρωμα στο θέμα της παιδικής πορνογραφίας και με περαιτέρω συμβολές

Και *δευτέρον*, ότι η επιβολή ποινής κατ' άρθρο 348Α ΠΚ δεν θα πρέπει να επισυμβαίνει εάν δεν ερευνηθεί προηγουμένως με εξαντλητικό τρόπο ότι πληρούται –πέραν της αντικειμενικής– και η *υποκειμενική υπόσταση του αδικήματος*. Ειδικότερα:

Ως προς το *ηλικιακό όριο*, θα πρέπει να εξετασθεί εάν ο φερόμενος ως δράστης πείσθηκε από τις τυχόν διαβεβαιώσεις των διακινητών του πορνογραφικού υλικού ότι οι απεικονίσεις του εν λόγω υλικού αφορούσαν πρόσωπα άνω των 18 ετών (πάντως η εξέταση αυτή επιβάλλεται να συνδυασθεί και με το κατά πόσον είναι αντικειμενικά βάσιμη η εντύπωση ότι το απεικονιζόμενο πρόσωπο είναι ενήλικο, σύμφωνα με όσα τονίσθηκαν ανωτέρω, σελ. 18 α' στήλη). Επίσης, ως προς την *εικονικότητα* ο φερόμενος ως δράστης θα πρέπει να εκλαμβάνει, κατ' αντικειμενικά κριτήρια, την απεικόνιση ως αληθοφανή και επιπλέον να έχει τη δυνατότητα να αποδείξει ότι τα απεικονιζόμενα πρόσωπα είναι ενήλικα (αντίστοιχη δυνατότητα τέτοιες αποδείξεις προβλέπεται π.χ. από το γαλλικό δίκαιο: άρθρα 227-23.4 γαλλΠΚ). Περαιτέρω ως προς την «κατοχή», απαιτείται να αποδειχθεί, από υποκειμενική άποψη, η βούληση του φερόμενου ως δράστη για εξουσίαση και ακώλυτη πρόσβαση στο πορνογραφικό υλικό, υπό την έννοια της γνώσης και βούλησης για σταθερή αποθήκευση και διατήρηση των επίμαχων δεδομένων. Αντίστροφα, δεν αρκεί στην περίπτωση κατοχής η απλή γνώση ύπαρξης του υλικού, ούτε και μπορεί να θεωρηθεί ως κατοχή η αποθήκευση υλικού για επιστημονικούς ή καλλιτεχνικούς λόγους⁵¹. Τέλος ως προς την *ποινική μεταχείριση*, θα πρέπει η επιβαρυντική περίπτωση της κατά συνήθεια κατοχής να συσχετίζεται απαραίτητα με τη νομική έννοια που αποδίδει το ποινικό μας δίκαιο στον όρο «κατά συνήθεια»: Ότι δηλ. πέρα από την επανειλημμένη τέλεση, θα αποδεικνύεται στην εκάστοτε υπό κρίση υπόθεση και σταθερή ροπή του δράστη για τέλεση αυτού του εγκλήματος ως στοιχείο της προσωπικότητάς του⁵², επί τη βάση επίσημης ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης κατ' άρθρο 352Α ΠΚ⁵³.

από τις Ελ. Ντάμπαλη, Ελ. Γκαμπέτα, Γεωργία Κιάση, Δεση. Μαρκάκη, κ.α. (σελ. 53-71).

51. Υπενθυμίζεται ότι και κατά το άρθρο 5§1 της Οδηγίας της 13.12.2011, γίνεται ρητή μνεία του ότι τα αδικήματα της παιδικής πορνογραφίας είναι τιμωρητέα (μόνον) όταν τελούνται «εκ προθέσεως και χωρίς δικαίωμα», ενώ στο Προσίμιο της Οδηγίας (αρ. 17) διευκρινίζεται ότι με τον όρο «χωρίς δικαίωμα» νοείται συμπεριφορά που συνδέεται με πορνογραφικό υλικό το οποίο δεν έχει, για παράδειγμα, ιατρικούς, επιστημονικούς ή συναφείς σκοπούς (πρβλ. και §184b.5 γερμΠΚ και ά. 197 §5 ελβΠΚ).
52. Για τα στοιχεία προσωπικότητας και ψυχοσύνθεσης ενός παιδόφιλου βλ. π.χ. *Ορ. Γιωτάκου*, Σεξουαλική Επιθετικότητα και Παραφυλίες, Αιτιολογία – Εκτίμηση – Αντιμέτωπιση, Αθήνα: Εκδ. Βήτα, 2004, σελ. 37-50 επ., καθώς και τη σύντομη ανάλυση στο εγχειρίδιο του *Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας* «Ταξινόμηση Ψυχικών Διαταραχών και Διαταραχών της Συμπεριφοράς. Κλινικές περιγραφές και οδηγίες για τη διάγνωση, απόδοση στα Ελληνικά και επιμέλεια υπό Κ. Στεφανή, Κ. Σολδάτου και Β. Μαυρέα, Γενεύη/ Αθήνα: εκδ. Βήτα, 1997, αρ. F65.4, σελ. 276. Επίσης, από νεότερη εργασία του *Ορ. Γιωτάκου* που αναφέραμε ήδη ανωτέρω (σημ. 12) με θέμα «Πορνογραφία και Διαδίκτυο», ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ενδεχόμενο η συχνή χρήση των διαδικτυακών πορνογραφικών τόπων να προκαλεί στον χρήστη *εξάρτηση*, η οποία είτε παίρνει τη μορφή καταναγκαστικής κατανάλωσης πορνογραφικού υλικού, είτε εξάρτησης από διαδικτυακές σεξουαλικές σχέσεις (cybersex relationships). Για το θέμα αυτό βλ. και τη μελέτη του *Γιάννη Ηλία*, Διαδικτυακή πορνογραφία και σεξουαλική παραβατικότητα, στο προαναφερθέν συλλογικό έργο *Ορ. Γιωτάκου/Βικτ. Πρεκταντέ* (επιμ.), όπ.π. (σημ. 12), 324-339: 333 επ. Γενικότερα για το πρόβλημα του εθισμού στο διαδίκτυο βλ. και τη φερώνυμη μελέτη μου στο ηλεκτρονικό εγκληματολογικό περιοδικό www.theartofcrime.gr, τχ 16, Νοέμβριος 2010.
53. Τούτο σημαίνει ότι θα πρέπει μέσω της εν λόγω πραγματογνωμοσύνης να διαγνωσθεί ότι ο δράστης λόγω της συχνής επανάληψης «έχει συνθησίου και εξοικειωθεί τόσο πολύ με την διάπραξη του συγκεκριμένου εγκλήματος, ώστε κάθε επανάληψη [να] είναι για αυτόν απολύτως "φυσιολογική"/αυτονόπη, χωρίς αναστολές ή σκέψη» –βλ. *Χρ. Μυλωνόπουλου*, Ποιν. Δίκαιο,

Μόνον εάν χωροθετηθούν τα όρια της τιμώρησης με την ανωτέρω προσήκουσα ερμηνευτική ακριβολογία που επιβάλλει η ασφάλεια δικαίου και, συνόμα, με σεβασμό των συνταγματικών δικαιωμάτων του πολίτη, θα επιτύχει η κοινωνία μας να βρει τη χρυσή τομή για αποτελεσματική αλλά και δίκαιη εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 348Α ΠΚ, όπως άλλωστε αρμόζει σε ένα Κράτος Δίκαιου.

IV. Δυνατότητες αντιμετώπισης του προβλήματος της (διαδικτυακής) πορνογραφίας ανηλικών

Το πρόβλημα της (διαδικτυακής) πορνογραφίας ανηλικών εντάσσεται συνήθως, όπως φάνηκε και από τις προαναφερθείσες (ανωτ., σελ. 14) συμβάσεις ή άλλα διακρατικά κείμενα, μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της γενετήσιας εκμετάλλευσης, εμπορίας και κακοποίησης ανηλικών. Αντίστοιχου βεληκεούς είναι και οι δυνατότητες για προληπτική, ιδίως, αντιμετώπιση του προβλήματος, όπως οι δυνατότητες αυτές αποκρυσταλλώνονται στα εν λόγω διακρατικά κείμενα, αλλά και σε δύο σημαντικές Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, εν μέρει επικαλυπτόμενες μεταξύ τους: τη Σύσταση R(91)11, με αντικείμενο τη Σεξουαλική Εκμετάλλευση, Πορνογραφία, Πορνεία και Εμπορία Παιδιών και Νεαρών Ενηλίκων (υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης την 9.9.1991) και τη Σύσταση R(2001)16, με αντικείμενο την Προστασία των Παιδιών ενάντια στη Σεξουαλική Εκμετάλλευση (υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών την 31.10.2001)⁵⁴.

Από το πλέγμα αυτών των ρυθμίσεων θα μπορούσε κανείς σε σχέση με την πορνογραφία ανηλικών να συναγάγει, με εντελώς συνοπτικό και επιγραμματικό τρόπο, πέντε ειδικότερες ιδέες-υποδείξεις, τις οποίες τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης αλλά επίσης του ΟΗΕ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άρα και η χώρα μας, έχουν αναλάβει συμβατικά την υποχρέωση να υλοποιήσουν:

- **Ενημέρωση των γονέων ή προσώπων/οργανώσεων που έχουν τακτική επικοινωνία με ανηλικούς, αλλά και του ευρύτερου κοινού, από κρατικές αρχές ή ΜΚΟ**⁵⁵, για τους κινδύνους της διαδικτυακής σεξουαλικής εκμετάλλευσης ανηλικών και για τους τρόπους περιο-

Γεν. Μέρος II, Αθήνα: Δίκαιο και Οικονομία, 2008, §32.1.2.2.3, σελ. 334 και σημ. 24.

54. Για τη μετάφραση των δύο αυτών Συστάσεων βλ. ιδίως *Αγγ. Πιτσέλι*, Κείμενα Αντεγκληματικής Πολιτικής Διεθνή και Ευρωπαϊκά, Β': Δίκαιο Ανηλικών, Αθήνα/Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2006, αντίστοιχα σελ. 463 επ. και 482 επ. Ως προς ορισμένες άλλες συναφείς Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπως η R (1996) 1099 για τη σεξουαλική εκμετάλλευση ανηλικών (on the sexual exploitation of children), η R(1996) 1286 για μια ευρωπαϊκή στρατηγική για ανηλικούς (on a European strategy for children), η R (1998) 1371 (από την Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης) για την κακοποίηση και παραμέληση ανηλικών (on abuse and neglect of children) και η R (2000) 11 για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρωπίνων όντων με σκοπό τη σεξουαλική τους εκμετάλλευση (on action against trafficking of human beings for the purpose of sexual exploitation), βλ. τον αντίστοιχο ιστότοπο του Συμβουλίου της Ευρώπης (<http://www.coe.int/>).
55. Π.χ. από την εθελοντική οργάνωση ALPO (Anti-Child Porn Org.: www.anti-childporn.org), που έχει θέσει ως αποστολή της την αντιμετώπιση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης ανηλικών μέσω του διαδικτύου. Επίσης, στη χώρα μας λειτουργεί η ανοικτή γραμμή Safe Line (www.safeline.gr), που δέχεται καταγγελίες για δικτυακούς τόπους ή χώρους συνομιλιών με εικόνες κακομεταχείρισης ανηλικών κ.λπ. Επίσης λειτουργεί η ιστοσελίδα voadafone.gr/bSAFEonline. Για αντίστοιχες πρωτοβουλίες άλλων ευρωπαϊκών χωρών βλ. ιδίως *Ath.P. Sykiotou*, Trafficking in human beings: Internet recruitment, Council of Europe: Directorate General of Human Rights and Legal Affairs, Strasbourg 2007, σελ. 109 επ. –πρβλ. *Χρ. Τσουραμάνη/Ε. Χαϊνά*, Η Εγκληματολογία στο Διαδίκτυο, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 2007, σελ. 172, 180.

ρισμού της πρόσβασης σε πορνογραφικό υλικό, π.χ. μέσω ειδικών φίλτρων⁵⁶ (Σύσταση Συμβουλίου Ευρώπης της 31.10.2001, αρ. 26 και 47⁵⁷). Αξιοσημείωτο είναι εδώ ότι το γαλλικό Υπουργείο Δικαιοσύνης «ανέβασε» από το 2001 ειδική ιστοσελίδα (<https://www.internet-signalement.gouv.fr/>), όπου ενημερώνει γονείς και παιδιά για τους κινδύνους του διαδικτύου και για τα διαθέσιμα μέσα προστασίας. Με την ίδια ιστοσελίδα παρέχεται μάλιστα η δυνατότητα για ανώνυμη καταγγελία ύποπτων ιστοσελίδων⁵⁸. Με ανάλογο σκεπτικό, συνιστάται από το Συμβούλιο της Ευρώπης η δημιουργία τηλεφωνικών γραμμών για καταγγελίες περιπτώσεων παιδικής πορνογραφίας ή υποκίνησης σε παιδική πορνεία μέσω ιστοσελίδων (Σύσταση της 31.10.2001, αρ. 27)⁵⁹, καθώς και η πληροφόρηση του κοινού ως προς τον αριθμό των διώξεων και καταδικών για πορνογραφία ανηλίκων, έστω και αν πρόκειται για απλή κατοχή τέτοιου υλικού, αλλά με εξασφάλιση της ανωνυμίας των εμπλεκόμενων ανηλίκων⁶⁰ (Σύσταση της 9.9.1991, αρ. 4 και Σύσταση της 31.10.2001, αρ. 46).

• **Εξασφάλιση συνεργασίας ανάμεσα στους παρόχους υπηρεσιών στο διαδίκτυο και στις Αρχές**, καθώς και γενικότερη αφύπνιση της εγρήγορης αυτών των παρόχων, ώστε μέσω της συνεργασίας αυτής να εντοπίζονται και να καταπολεμούνται τα ποικίλα διαδικτυακά μέσα με τα οποία επιχειρείται σεξουαλική εκμετάλλευση των ανηλίκων (π.χ. σύγχρονες τεχνολογίες επικοινωνίας) (Σύσταση της 31.10.2001, αρ. 23, 22). Στο πλαίσιο αυτό οι πάροχοι υπηρεσιών θα πρέπει επίσης να ενθαρρυνθούν για την ανάπτυξη ενός κώδικα συμπεριφοράς κατάλληλου για τις σύγχρονες τεχνολογίες επικοινωνίας (ιδίως μεταξύ ανηλίκων), καθώς και για τον εντοπισμό καταχρήσεων αυτού του κώδικα, ώστε να λαμβάνονται μέτρα κατά των παραβατών (Σύσταση της 31.10.2001, αρ. 24)⁶¹.

• **Προώθηση της διεθνούς συνεργασίας προς εντοπισμό εταιρειών**, ενώσεων (ευθύνη νομικών προσώπων⁶²) ή και ατόμων σε δύο η περισσότερες χώρες, που χρησιμοποιούν ανηλίκους για την παραγωγή και την εν συνεχεία διακίνηση πορνογραφικού υλικού (Σύσταση της 9.9.1991, αρ. 3 και ά. 6 και 10 παρ. 1 του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου⁶³). Επίσης αναγκαία κρίνεται η συνεργασία για τον εντοπισμό του «εξυπηρετητή» (server), δηλ. του φορέα όπου αποθηκεύεται το υλικό, δεδομένου ότι αρκετές φορές η αποθήκευση αυτή γίνεται σε απομακρυσμένες περιοχές όπου η Interpol δεν έχει δικαιοδοσία. Στις περιπτώσεις αυτές, οι Αρχές παρεμβάθουν στον τόπο διαχείρισης της ιστοσελίδας⁶⁴ (πρβλ. άρθρο 17 της Οδηγίας της 13.12.2011). Η κατάργηση τέτοιων ιστοσελίδων ή η φραγή στην πρόσβασή τους αποτελούν περαιτέρω πρόσφορα μέτρα προς αντιμετώπιση του προβλήματος (άρθρο 25 της εν λόγω Οδηγίας).

• **Λήψη μέτρων για τον εντοπισμό όσων μετέχονται διακίνηση κ.λπ. παιδικής πορνογραφίας** (π.χ. με απόκτηση πληροφοριών για το ποινικό τους μητρώο και το γενετικό τους προφίλ, καθώς και με γενικότερη αξιοποίηση σχετικών δεδομένων) (άρθρο 10 παρ. 2, 3 της Οδηγίας της 13.12.2011 και Σύσταση της 31.10.2001, αρ. 25⁶⁵). Επίσης, επιβολή στους (φερόμενους ως) δράστες μέτρων που περιορίζουν τους κινδύνους επαφής τους με παιδιά (π.χ. απαγόρευση άσκησης συναφών επαγγελματικών δραστηριοτήτων: ά. 10 παρ. 1 της Οδηγίας της 13.12.2011) αλλά και που τους βοηθούν, με συναίνεσή τους, να ενταχθούν σε προγράμματα κατάλληλα για την πρόληψη και ελαχιστοποίηση των κινδύνων επανάληψης αδικημάτων σεξουαλικού χαρακτήρα εις βάρος ανηλίκων (άρθρο 24 της Οδηγίας της 13.12.2011⁶⁶). Σε τέτοια προγράμματα θα πρέπει να μπορούν να ενταχθούν με τη θέλησή τους και πρόσωπα που απλώς φοβούνται ότι μπορούν να διαπράξουν εγκλήματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης κ.λπ. εις βάρος ανηλίκων (άρθρο 7 της Σύμβασης της 25.10.2007).

56. Τέτοια φίλτρα προσφέρονται από ορισμένα προγράμματα, όπως π.χ. τα «Cyberpatrol», «Cybersitter», «NetNanny», «Surfwatch», ενώ υπάρχουν και συστήματα βαθμολόγησης Βασίζόμενα στο σύστημα PICS (Platform for Internet Content Selection) –πρβλ. Klaus Laubenthal, Sexualstraftaten, Berlin/Heidelberg: Springer, 2000, αρ. 750, σελ. 229 και τις εκεί υποσημειώσεις

57. Πρβλ. άρθρα 9 παρ. 2, 5 του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου και 5 παρ. 1, α, 6, α, 8, α, 9 της Σύμβασης της 25.10.2007 του Συμβουλίου της Ευρώπης.

58. Πρβλ. Δημ. Κιούνη/Αιμ. Ιωαννίδου (επιμ.), όπ.π., (σημ. 13), σελ. 95. Αξίζει να καταγραφούν εδώ και ορισμένες άλλες ιστοσελίδες παρόμοιου περιεχομένου ανά τον κόσμο, που αναφέρονται στη διπλωματική εργασία της Γεωργ. Κιουλέπογλου (ανωτ., σημ. 26): www.cyberangels.org, www.asacp.org, www.missingkids.com, (Αμερική), www.iwf.org.uk (Ηνωμένο Βασίλειο), www.fsm.de, (Γερμανία), www.meldpunt.org, (Ολλανδία), www.pointdecontact.net (Γαλλία), www.polisi.fi, (Φιλανδία), www.hotline.ie (Ιρλανδία). Ως προς τις επιμέρους δράσεις των αντίστοιχων οργανώσεων και ιδίως τις αμερικανικές Cyberangels και της Βρετανικής Inhope, βλ. ιδίως τις σχτ. εισηγήσεις των υπευθύνων τους Parry Aftab και Ruth Dixon στον Τόμο Πρακτικών: *Τόμος για το Παιδί και την Οικογένεια/Unesco*, Σεξουαλική κακοποίηση των παιδιών και παιδοφιλία στο Internet, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2000, 225-229 και 191-196.

59. Πρβλ. και άρθρα 13 και 12 της Σύμβασης της 25.10.2007 του Συμβουλίου της Ευρώπης.

60. Σχετικά με την ανωνυμία των ανηλίκων βλ. επίσης άρθρα 8 παρ. 1.ε του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου, 352B ΠΚ και 31 παρ. 1.ε της Σύμβασης της 25.10.2007 του Συμβουλίου της Ευρώπης.

61. Για την εν γένει ευθύνη των παρόχων στη διακίνηση διαδικτυακού υλικού βλ. ιδίως την Οδηγία 2000/31 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου ΕΕ, γνωστή ως Οδηγία για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο, όπως αυτή ενσωματώθηκε στο ελληνικό δίκαιο με το ΠΔ 131/2003 (ΚΝοΒ 51:2003, 693 επ.) –πρβλ. Θεόδ. Ν. Κριθαρά, Ποινικό Δίκαιο & Διαδίκτυο, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, ιδίως σελ. 50 επ. και Yaman Akdeniz, όπ.π. (σημ. 33), σελ. 237 επ. Πρβλ. σε γενικότερο επίπεδο και Χρ. Δημόπουλο, Εγκλήματα της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης Ανηλίκων, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σελ. 26 επ., όπου καταγράφονται (με παραπομπές σε σχτ. βιβλιογραφία) ενδιαφέρουσες προτάσεις για μείωση της διαδικτυακής πορνογραφίας ανηλίκων. Μεταξύ των προτάσεων αυτών είναι π.χ. η αφαίρεση τέτοιων ιστοσελίδων

από εταιρείες προμήθειας n/u που διενεργούν «κυβερνοπεριπόλους», η λήψη πρωτοβουλιών για την αυτορρύθμιση της βιομηχανίας ηλεκτρονικών υπολογιστών (computer industry self-regulation –περί αυτής βλ. και Yaman Akdeniz, όπ.π., σελ. 248 επ.), το μπλοκάρισμα πιστωτικών καρτών όταν διαπιστώνεται ότι μέσω αυτών πρόκειται να αποπληρωθεί πορνογραφικό υλικό (απαραίτητη η σύναψη σχετικής συμφωνίας με τράπεζες, πολυκαταστήματα κ.λπ.), η τοποθέτηση δικτυακών φίλτρων (webfilters) από εταιρείες που θέλουν να αποκλείσουν την πρόσβαση υπαλλήλων τους σε ιστοσελίδες πορνογραφίας ανηλίκων, κ.λπ. Μια ακραία μορφή αντίδρασης κατά του φαινομένου της πορνογραφίας ανηλίκων είναι η υποκλοπή, μέσω «κυβερνοπειρατειάς» (hacking), λεπτομερειών για την εγγραφή ενός ατόμου ως μέλους σε πορνοσελίδα και για την πιστωτική κάρτα που χρησιμοποιήθηκε από αυτό κατά την εν λόγω εγγραφή, έτσι ώστε όσοι εμπλέκονται στην κατοχή πορνογραφικού υλικού να κινδυνεύουν με δημόσια ανάρτηση των στοιχείων τους και των πιστωτικών τους καρτών. Μια τέτοια ενέργεια από «κυβερνοπειρατές» με το όνομα «The Consortium» σημειώθηκε ήδη στις ΗΠΑ εις βάρος της ηλεκτρονικής εταιρείας Digital Playground, αλλά μόνο με μορφή προειδοποίησης και χωρίς να γίνει εν τέλει ανάρτηση των στοιχείων –βλ. εφημ. «δημοκρατία» της 15.3.2012, σελ. 33.

62. Πάντως δεν φαίνεται να έχουν θεσπισθεί στο ελληνικό δίκαιο διοικητικές κυρώσεις για νομικά πρόσωπα που εμπλέκονται σε πράξεις εμπορίας ανθρώπων και σωματεμπορίας, εκτός εάν πρόκειται για αφαίρεση άδειας λειτουργίας καταστήματος ή επιχείρησης όπου τελέσθηκε το αδίκημα κατ' άρθρο 11 παρ. 6 Ν 3064/2002 –πρβλ. Ελ. Συμεωνίδου-Καστανίδου, όπ.π., (σημ. 19), σελ. 50.

63. Πρβλ. άρθρα 26, 27, 38 της Σύμβασης της 25.10.2007 του Συμβουλίου της Ευρώπης.

64. Πρβλ. Δ. Κιούνη/Αιμ. Ιωαννίδου (επιμ.), όπ.π., (σημ. 13), σελ. 145.

65. Επίσης: άρθρο 37 της Σύμβασης της 25.10.2007 του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ως προς τα νέα συστήματα εντοπισμού δράσεων παιδικής πορνογραφίας από τις δωκετικές αρχές (invisible web), βλ. π.χ. εφημ. «Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία» της 27.11.2011, σελ. 44.

66. Πρβλ. άρθρα 15-17 της Σύμβασης της 25.10.2007 του Συμβουλίου της Ευρώπης και 352Α παρ. 1, 2, 5 ΠΚ.

• *Ενίσχυση της στήριξης των ανηλίκων* που εμπλέκονται σε κυκλώματα παιδικής πορνογραφίας και σεξουαλικής εκμετάλλευσης⁶⁷ (άρθρα 19 και 20 της Οδηγίας της 13.12.2011, 8 παρ. 1.δ και 9 παρ. 3 του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου καθώς και άρθρα 352Α παρ. 3-5 ΠΚ)⁶⁸.

Ωστόσο, οι «καλές αυτές πρακτικές» έχουν συνήθως ένα «πυροσβεστικό» χαρακτήρα, επιχειρούν δηλ. να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα

67. Περιέργως η στήριξη και αρωγή αυτή, μολονότι προβλέπεται στο άρθρο 12 Ν 3064/2002 για θύματα (ανήλικα και ενήλικα) των εγκλημάτων που προβλέπονται στα άρθρα 323, 323Α, 349, 351Α του ΠΚ, δεν αφορά τα θύματα της πορνογραφίας ανηλίκων, τα οποία επίσης χρήζουν ευλόγως ψυχολογικής υποστήριξης, ώστε να (επαν)αποκτήσουν την αυτοπεποίθηση και συναίσθηση της αξίας τους.

68. Βλ. επίσης άρθρα 11 παρ. 1 και 14 της Σύμβασης της 25.10.2007 του Συμβουλίου της Ευρώπης.

όταν αυτό έχει αρχίσει πλέον να προσλαμβάνει διαστάσεις. Η έγκαιρη και αποτελεσματική πρόληψη του προβλήματος της σεξουαλικής εκμετάλλευσης των ανηλίκων και της συναφούς (διαδικτυακής) πορνογραφίας ανηλίκων σε *ατομικό επίπεδο* μπορεί να επιτευχθεί, κατά τη γνώμη μου, με ένα μόνο τρόπο: όταν οι γονείς έρχονται κοντά στο παιδί τους, ασχολούνται και συζητούν με αυτό, και γενικότερα όταν καλλιεργούν με αυτό μια σχέση ζεστασιάς και καλής επικοινωνίας. Εξάλλου, σε ευρύτερο *επίπεδο κοινωνίας*, η ουσιαστική επίλυση του εν λόγω προβλήματος, όπως ορθά επισημάνθηκε και στο Προαιρετικό Πρωτόκολλο (άρθρο 10 παρ. 3) είναι δυνατή μόνον εάν «αντιμετωπισθούν τα αίτια που βρίσκονται στη ρίζα του προβλήματος, όπως η φτώχεια και η υπανάπτυξη, που συμβάλλουν στο ευάλωτο των παιδιών ως προς την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία, την παιδική πορνογραφία και τον παιδικό σεξουαλικό τουρισμό».

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΕΒΕ

ΑΘΗΝΑ Μαυρομικάλη 23, Τηλ.: 210 3678800 (30 γραμμές), ΑΘΗΝΑ Μαυρομικάλη 2, Τηλ.: 210 3607521,
ΠΕΙΡΑΙΑΣ Φίλωνος 107-109, Τηλ.: 210 4184212, ΘΕΣ/ΝΙΚΗ Φράγκων 1, Τηλ.: 2310 532134,
ΠΑΤΡΑ Κανάρη 28-30, Τηλ.: 2610 361600

www.nb.org • e-mail: info@nb.org

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ